

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

Н. А. Бельська, М. Ю. Мельник

РЕЙТИНГОВІ ШКАЛИ ОЦІНКИ ПРОЯВІВ ОБДАРОВАНOSTІ

Методичні рекомендації

Київ

2023

УДК 159.928.22

Р 35

Рекомендовано до оприлюднення Вченою радою Інституту обдарованої дитини НАПН України (протокол № 11 від 13 грудня 2023 року)

Рецензенти:

Зазимко О. В. – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Поліхун Н. І. – кандидат педагогічних наук, завідувач відділу підтримки обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України

Р 35 Рейтингові шкали оцінки проявів обдарованості : методичні рекомендації / Н. А. Бельська, М. Ю. Мельник. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. – 70 с. РУКОПИС

У методичних рекомендаціях висвітлено методи первинної ідентифікації обдарованих здобувачів освіти, що базуються на послідовному тривалому цілеспрямованому спостереженні за навчальною або позанавчальною активністю дітей та молоді їхніми наставниками (учителі, вихователі тощо) за допомогою розробленої профільними фахівцями системи критеріїв оцінки ознак тієї чи іншої обдарованості (академічної, інтелектуальної, творчої, організаційно-лідерської, практичної). Отримані результати структурованого експертного оцінювання дозволяють формувати орієнтовні рейтинги учнів та забезпечують педагогів, батьків, здобувачів освіти необхідною інформацією для побудови індивідуальних траєкторій розвитку обдарованої особистості.

Методичні рекомендації адресовано практичним психологам, педагогам, працівникам освітніх закладів, які працюють з обдарованими дітьми й молоддю, а також науковим працівникам, аспірантам, студентам, викладачам психолого-педагогічних дисциплін.

© Бельська Н. А., Мельник М. Ю., 2023

© Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ФЕНОМЕН ОБДАРОВАНOSTI У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	6
РЕЙТИНГОВІ ШКАЛИ ОЦІНКИ ПРОЯВІВ ОБДАРОВАНOSTI	14
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ SRBCSS-R	17
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ОБДАРОВАНOSTI GES-3.....	23
ШКАЛА ВИЗНАЧЕННЯ ОБДАРОВАНOSTI UNIT	27
ТЕСТ-АНКЕТА «ШКІЛЬНИЙ ТЕРМОМЕТР».....	31
ОЦІНЮВАННЯ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ.....	42
ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОБДАРОВАНOSTI. СЛОВНИК-ДОВІДНИК.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

ВСТУП

У сучасному просторі закладу освіти, де розвиток здібностей та потенціалів учнів набуває все більшого значення, питання виявлення та належного розвитку обдарованих особистостей стає актуальним і важливим завданням педагогічної системи. Поняття «обдарованість» охоплює широкий спектр здібностей, когнітивних та особистісних особливостей, які можуть проявлятися в різних галузях знань та сферах життя – від академічних до творчих і лідерських. Відтак, забезпечення можливостей для супроводу розвитку обдарованих здобувачів освіти вимагає комплексного підходу та залучення всіх учасників освітнього процесу. Утім, саме ідентифікація обдарованості є основою такої роботи, забезпечуючи педагогічних працівників закладів освіти необхідною інформацією для побудови індивідуальних траєкторій розвитку обдарованої особистості. Саме тут стає актуальною педагогічна діагностика обдарованості – процес систематичного збору, аналізу та інтерпретації інформації про здібності та потенціал учнів із метою визначення оптимальних шляхів їхнього навчання та розвитку.

Отже, метою діагностики обдарованості можна вважати визначення особливостей обдарованих дітей на кожному віковому етапі та їх особливих вимог до умов навчання задля побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

Традиційно поняттям «обдаровані» характеризують дітей, які мають вищі (у порівнянні з учнівським загалом) досягнення в певній сфері діяльності. Основним (часто єдиним) показником обдарованості особистості протягом тривалого часу вважався рівень інтелекту. Такий підхід зводив розуміння обдарованості до «безособистісного» феномену. Із появою факторних моделей перелік показників обдарованості збільшується. Дослідники під обдарованістю починають розуміти індивідуальний когнітивний, мотиваційний, соціальний тощо потенціал, який дає змогу досягати високих результатів в одній або більше сферах (Г. Гарднер, Дж. Рензуллі, Ч. Спірмен, А. Танненбаум, Д. Фельдхюзен, К. Хеллер та ін.).

Узагальнено виокремлюють внутрішній та зовнішній критерії обдарованості [4]. Показниками внутрішнього критерію обдарованості є особистісні та когнітивні особливості особистості (високий рівень інтелекту та креативності, перфекціонізм, нонконформізм, готовність за необхідністю до автономного існування, толерантність до невизначеності, схильність до ризику та інтуїтивних рішень в умовах дефіциту інформації, схильність до розв'язання завдань понад необхідних вимог, ступінь спрямованості на цінності творчо-продуктивної самореалізації в житті, відкритість досвіду тощо). Тоді як показниками зовнішнього критерію обдарованості є реальні досягнення особистості (успішність в одній або декількох сферах, легкість засвоєння знань, глибина розуміння та відтворення знань, багатий словниковий запас, ерудованість, самостійна пізнавальна активність, цілеспрямованість, самоорганізованість тощо). Під емпіричним показником обдарованості дослідники розуміють належність особистості до п'яти відсотків досліджуваних, які мають найвищі у вибірці показники інтелекту або

академічної успішності. Таким чином, діагностика обдарованості передбачає використання кількісних та якісних методів діагностики, а також залучення експертів.

Зауважимо, кожен зі згаданих критеріїв обдарованості не може бути єдино прийнятним. Ефективне та результативне застосування в діагностичній роботі методів ідентифікації обдарованості можливе лише за умови комплексного їх використання з урахуванням соціально-культурного контексту. Ефективність використання методів ідентифікації обдарованості також обумовлюється психометричною перевіркою надійності та узгодженості методик виміру цих критеріїв [4].

Методичні рекомендації висвітлюють сутність, методи та значення процесу педагогічної діагностики обдарованості в сучасному освітньому процесі, висвітлюють роль педагога як ключового діяча у виявленні та розвитку обдарованості, а також розглядають важливі аспекти впровадження діагностичних методик та інструментів. Методичні рекомендації допоможуть краще зрозуміти, які підходи та методи можуть бути застосовані для виявлення обдарованості учнів, як забезпечити їхній індивідуальний розвиток та в якій мірі педагогічна діагностика може сприяти підвищенню якості освіти та соціального розвитку суспільства.

Автори висловлюють вдячність педагогічним працівникам Технічного ліцею м. Києва, школи І–ІІІ ступенів 294 Деснянського району м. Києва та спеціалізованої школи І ступеня – гімназії № 167 з поглибленим вивченням німецької мови м. Києва за високий професіоналізм в експертному оцінюванні поведінкових проявів учнів із різними видами обдарованості.

ФЕНОМЕН ОБДАРОВАНОСТІ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Виявлення обдарованих здобувачів освіти є основою забезпечення якісної та актуальної освіти, яка відповідає потребам сучасного суспільства та сприяє розвитку потенціалу обдарованих дітей і молоді, а також соціальному та економічному розвитку держави. Ідентифікація обдарованості в освітньому процесі закладу освіти допомагає виявляти і розвивати здібності та обдарування кожної дитини, що сприяє їх гармонійному розвитку, особистісному зростанню та реалізації потенціалу.

Сучасний етап розвитку світової та української науки про обдарованість і обдаровану особистість характеризується інтенсивними пошуками більш ефективних підходів до виявлення та розвитку різних форм та видів обдарованості з метою якомога більш повного використання її ресурсів як в інтересах самих обдарованих осіб, так і в інтересах суспільства.

У дослідженнях чинників розвитку обдарованої особистості склалася традиція, згідно з якою вивчаються окремі їх групи або ж окремі визначальні щодо обдарованості та її розгортання одиниці. Переважна більшість досліджень здійснювалася і продовжує здійснюватися в рамках таких груп чинників розвитку обдарованості, як когнітивні, креативні, поведінкові, особистісні та афективні. У рамках цих наукових пошуків можна виокремити два основних підходи до трактування поняття «обдарованість»: сукупність когнітивних та особистісних ресурсів особистості, що реалізуються в екстраординарних досягненнях особистості; загальна передумова творчого розвитку і становлення творчої особистості.

Успішна ідентифікація обдарованості є основною умовою розвитку та становлення обдарованої особистості. Така робота має здійснюватися з урахуванням особливостей, притаманних обдарованим у тій чи іншій сфері, адже обдарованість може проявлятися в одній або декількох сферах (наприклад, інтелектуальна, творча, мистецька, лідерська) або в певній академічній галузі (зокрема, мова, математика чи наука).

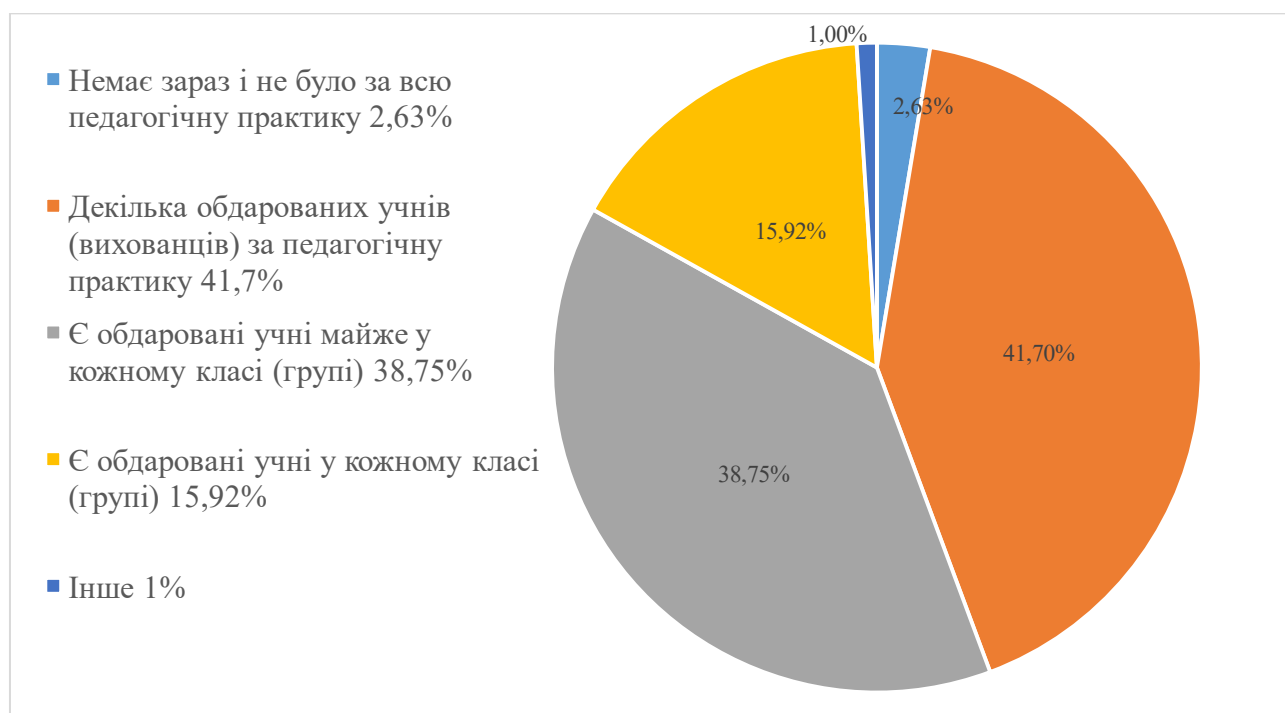
Сучасне розуміння обдарованості змінюється від «обдарованість = IQ 130 балів і вище» до інтерпретації феномену як взаємодії індивідуального потенціалу, сприятливого середовища та факторів особистості, які змушують деяких людей прагнути до досконалості.

Варто зауважити, термін «обдарований» може створювати бар'єри у свідомості громадськості та педагогічної спільноти, фактично визначаючи створення особливих освітніх умов несправедливими та недоступними. Прогалини в успішності або відмінності в успішності серед обдарованих учнів засвідчують необхідність внесення системних змін задля забезпечення можливості для відповідного навчання всім учням, які цього потребують. Доопрацювання потребує також термінологія. У цьому контексті варто відмітити відхід від термінів, які передають образи фіксованих здібностей (наприклад, обдарований), до термінів, які визнають динамічний контекстний характер інтелекту та таланту [11].

Досить цікаво подивитися на те, що люди за межами академічних кіл думають про «обдарованість». Їхні погляди значною мірою формуються громадськістю: вважається, що обдарованість є вродженою та пов'язаною з типовими характеристиками, які демонструють багато гендерних та культурних упереджень.

З метою вивчення думки щодо діагностики та супроводу розвитку обдарованої особистості, Інститут обдарованої дитини у 2021 р. провів опитування працівників сфери освіти, здобувачів освіти та батьків, залучивши понад 52 тисячі респондентів [5].

Відповідаючи на запитання: «Чи є серед Ваших учнів (вихованців) обдаровані?», більшість опитаних представників закладів загальної середньої освіти (41,71 %) зазначили про кілька обдарованих учнів за педагогічну практику (рис. 1). Дещо менше респондентів (38,75 %) стверджували, що мають обдарованих учнів майже в кожному класі. Найменше опитаних представників ЗЗСО (2,63 %) за педагогічну практику жодного разу не зустрічали обдарованих учнів.

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання: «Чи є серед Ваших учнів (вихованців) обдаровані?»

Відповідаючи на запитання, педагоги зауважували на складності виокремлення показників ідентифікації обдарованості, звертали увагу на відсутність нормативно-правової регуляції освіти обдарованих.

Цікавою є думка учнів щодо того, чи вчителі вважають їх обдарованими. 23,3 % опитаних учнів відповіли ствердно на запитання: «Чи вважають Ваші вчителі (викладачі) Вас обдарованим (обдарованою)?». 23,88 % учнів переконані в тому, що для своїх вчителів вони не обдаровані. І майже половина опитаних (46,67 %) не впевнені в думці вчителів.

На запитання «Чи вважаєте Ви себе обдарованим (обдарованою?)» більшість опитаних учнів відповідають ствердно («так» – 22,58 %, «скоріше так» – 25,8 %). Не впевнені у відповіді на запитання 20,4 % респондентів.

У той же час свою дитину обдарованою або скоріше обдарованою, чим ні, вважають 78,84 % опитаних батьків. 3,71 % батьків негативно відповіли на запитання: «Чи вважаєте Ви свою дитину обдарованою?». Дещо більше (7,33 %) відповіли, що вважають свою дитину скоріше не обдарованою. Не впевнені в обдарованості 9,23 % опитаних батьків.

Опитані представники ЗЗСО зауважували багатоаспектність проявів обдарованості й труднощі ідентифікації обдарованої особистості в освітньому процесі. Загалом про обдарованість, на думку педагогічних працівників, свідчать високі успіхи в позашкільній діяльності (спорті, мистецтві, музиці тощо) – так думає 53,11 % респондентів. Дещо менше опитаних (46,94 %) вважають показником обдарованості глибокий та стійкий інтерес до однієї (чи кількох) шкільних дисциплін (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: «Що, на Вашу думку, може вважатися обдарованістю?», у %

Відповідь	Працівники					Батьки	Учні
	ЗЗСО	ЗДО	ЗПО	ЗПТО	ЗВО		
Результат тесту інтелекту (IQ вище 130)	17,56	10,47	13,86	18,8	21,6	9,91	35,06
Глибокий та стійкий інтерес до одного (кількох) шкільних предметів	46,94	29,65	36,63	34,19	52,95	29,56	25,12
Висока успішність за усіма (або більшістю) шкільними дисциплінами	36,18	30,23	18,81	29,9	34,55	24,62	39,5
Висока успішність за однією чи декількома шкільними дисциплінами	30,45	25	30,69	23,93	32,5	7,29	20,09
Розвинені лідерські та організаційні якості	29	24,42	21,78	46,15	36,36	26,95	25,06
Високі успіхи в позашкільній діяльності	53,11	40,7	41,58	41,03	39,09	45,28	51,02

Примітка: респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді

Відповідаючи на запитання, педагоги зауважували також, що про обдарованість особистості можуть свідчити розвинені Soft Skills, такі як ініціативність, комунікативність, вміння працювати в команді тощо.

Зауважимо, найчастіше опитані педагоги відмічають риси, притаманні академічно обдарованим, як то: висока успішність, здатність швидко засвоювати інформацію, глибокі знання шкільної програми, здатність до

самонавчання та саморозвитку, наполегливість, працездатність, старанність тощо, і *творчо обдарованим* учням: нестандартне вирішення запропонованих завдань, розвинені творчі здібності, уміння створювати щось нове, неординарність думки, оригінальність, самостійність мислення тощо.

Окремо опитані представники ЗЗСО зауважували, що про обдарованість учнів свідчать кількісні показники успішності: висока академічна успішність, перемоги на олімпіадах, змаганнях та конкурсах різних рівнів.

У класі обдаровані учні, на думку педагогів, вирізняються легкістю опанування нового матеріалу (72,17 %), позаурочною активністю (53,16 %) та активною участю на уроці (51,23 %). 5,94 % опитаних працівників ЗЗСО зауважили, що обдарованість на уроці не проявляється.

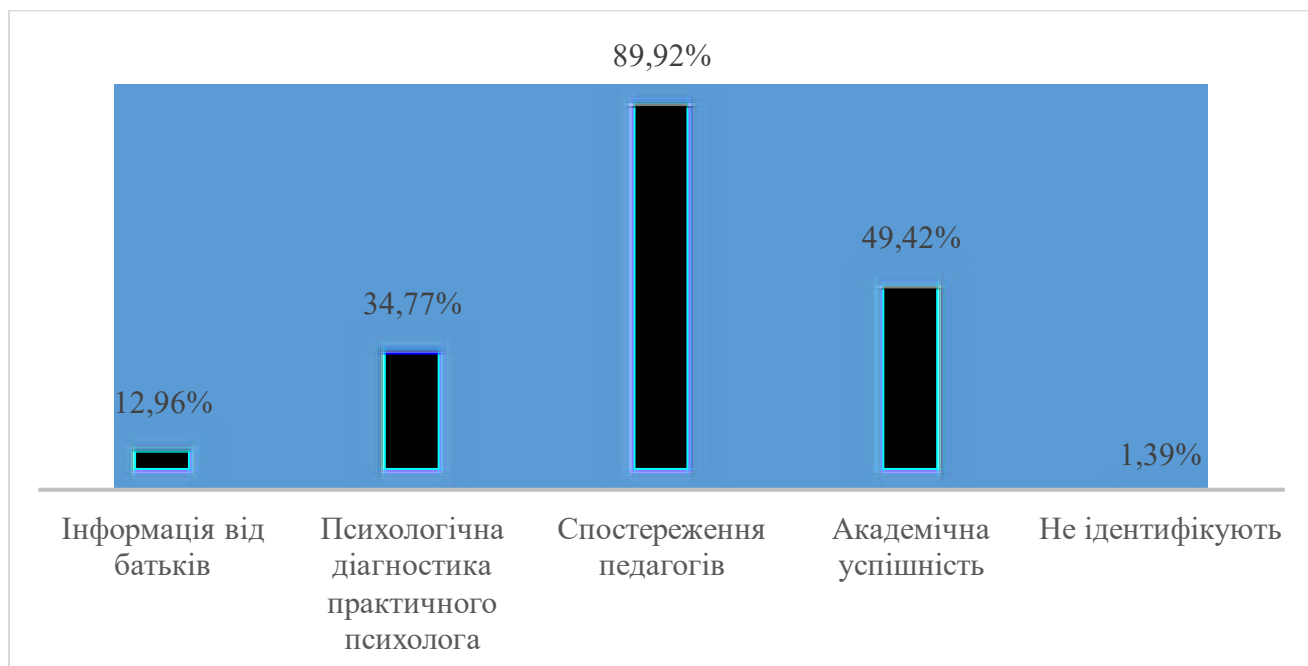
Відповідаючи на запитання «Як, на Вашу думку, обдарований учень (учениця) вирізняється в класі?», педагоги також найчастіше згадували риси, притаманні *академічно обдарованим*: гарна пам'ять, легкість та швидкість опанування нового матеріалу, старанність, працелюбність, наполегливість, допитливість, та *творчо обдарованим*: оригінальність, розвинена уява, нетривіальний підхід до вирішення завдань тощо.

Водночас, на думку учнів, висока академічна успішність не завжди свідчить про обдарованість (так думають 46,65 % опитаних). А 18,04 % учнів переконані, що обдарований учень (учениця) можуть мати низькі оцінки зі шкільних предметів. Третина опитаних вважає, що обдаровані учні завжди демонструють високу успішність з усіх (25,59 %) або декількох (6,54 %) шкільних дисциплін.

Відповідаючи на запитання: «Як ідентифікують обдарованих дітей у закладі освіти, де Ви працюєте?» (рис. 2), більшість опитаних працівників ЗЗСО відмітили спостереження педагогів (89,92 %) та академічну успішність учнів (49,42 %). 1,39 % респондентів відповіли, що в закладі освіти, де вони працюють, ідентифікація обдарованості не здійснюється. Даючи відповідь на запитання, педагоги зауважували також усталену практику ідентифікації обдарованості за результатами участі в конкурсах, змаганнях та олімпіадах різних рівнів.

Водночас більшість опитаних учнів та батьків не впевнені в тому, чи проводиться у їх школі (у школі, де навчається їх дитина) діагностика обдарованості. Так відповіли 37,05 % учнів та 53,73 % батьків, які взяли участь в опитуванні.

Серед опитаних працівників ЗЗСО 79,73 % переконані в необхідності діагностики обдарованості учнів. Половина опитаних (50,39 %) вважають доцільним проведення такої роботи індивідуально – за запитом учнів чи батьків, або за пропозицією педагогічних працівників (табл. 2).

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання: «Як ідентифікують обдарованих учнів у закладі освіти, де Ви працюєте?»

Примітка: респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: «Чи варто, на Вашу думку, проводити діагностику обдарованості учнів?», у %

Відповідь	Працівники					Батьки
	ЗЗСО	ЗДО	ЗПО	ЗПТО	ЗВО	
Недоцільно	9,39	15,12	8,91	9,4	13,18	6,06
Достатньо лише контролю академічної успішності	12,01	18,02	14,85	16,24	10,68	7,17
Варто проводити IQ тести та/або діагностику креативності	1,18	16,86	18,81	25,64	18,41	15,6
Питання про проведення психологічної діагностики варто вирішувати індивідуально	50,39	41,28	53,46	52,14	46,36	44,77
Варто запровадити єдині стандарти ідентифікації обдарованості (перелік методик та методичні рекомендації з проведення діагностики та інтерпретації результатів)	29,34	23,26	21,78	21,37	19,77	11,20

Примітка: респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді

Варто відмітити, загалом педагоги зауважували на важливості проведення діагностики обдарованості й необхідності затвердженого (рекомендованого) переліку діагностичних методик та методичних рекомендацій з проведення діагностики та інтерпретації результатів для кожного вікового періоду. Але, водночас, респонденти відмічали важливість вибору навчальним закладом (практичним психологом, педагогами) часу й доцільності проведення такої

роботи, звертаючи увагу на перевантаженість педагогічних працівників й неможливість виконання такої роботи якісно, якщо вона буде обов'язковою. Опитувані також відмічали важливість системної діагностичної роботи на всіх етапах навчання.

Аналіз відповідей респондентів показує, що загалом і педагогічна спільнота, і батьки, і учні підтримують налагодження систематичної діагностичної роботи з виявлення обдарованих учнів. Утім, респонденти також наголошують на тому, що така робота повинна здійснюватися фахово й систематично, з подальшим супроводом розвитку обдарованої особистості.

На думку опитаних працівників ЗЗСО, у процесі виявлення обдарованих учнів мають бути задіяні педагоги спільно з практичним психологами в закладах загальної середньої освіти, самостійно обираючи інструментарій (54,82 % опитаних) або за єдиними стандартами (32,98 % опитаних). 5,87 % педагогічних працівників переконані, що діагностика обдарованості в освітньому процесі не потрібна (рис. 3).

Рис. 3. Розподіл відповідей працівників ЗЗСО на запитання: «Виявленням обдарованих учнів, на Вашу думку, мають займатися»

Як і в попередньому випадку, педагоги вважають необхідною діагностику обдарованості учнів, утім відмічають, що цю роботу ускладнює відсутність загальноприйнятих стандартів діагностики, а також надмірна завантаженість вчителів. Зважаючи це, на думку опитаних, виявлення обдарованих учнів не повинно бути обов'язковим в освітньому процесі, і здійснюватися за потребою і можливістю закладу проводити таку роботу. Опитувані працівники ЗЗСО також

зауважували доцільність залучення закладами освіти профільних фахівців для ідентифікації обдарованості.

На думку опитаних працівників закладів освіти, труднощі ідентифікації обдарованих учнів найчастіше пов'язані з відсутністю методичного забезпечення та браком часу на організацію та проведення діагностики обдарованості – так відповіли 46,6 % респондентів (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання «Труднощі ідентифікації обдарованих здобувачів освіти найчастіше пов'язані з ...?», у %

Відповідь	Працівники				
	ЗЗСО	ЗДО	ЗПО	ЗПТО	ЗВО
Відсутністю методичного забезпечення діагностики обдарованості	47,88	41,86	38,61	34,19	30,23
Складністю діагностичних процедур	24,26	21,51	23,76	29,06	26,36
Браком часу на організацію та проведення діагностики обдарованості	46,6	39,53	33,66	42,74	46,14
Відсутністю можливості підвищити кваліфікацію з цього питання	16,05	39,5	27,72	18,8	15,91
Діагностика обдарованості не потрібна в освітньому процесі	6,34	8,72	11,88	11,97	14,1

Примітка: респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді

Респонденти зауважували складність наявних методів ідентифікації обдарованості, а також що вони вимагають відповідної кваліфікації і рівня навчання фахівця, відтак діагностика обдарованості в освітньому процесі є складною для закладу освіти.

Таким чином, аналіз відповідей педагогів щодо розуміння обдарованості та критеріїв її прояву показав важливість обґрунтування зовнішніх (об'єктивних) та внутрішніх критеріїв визначення обдарованості. Найпоширенішим, та, водночас, найбільш простим у використанні, за результатами опитування, є зовнішні критерії – перемоги в олімпіадах, конкурсах та змаганнях різних рівнів.

Високі результати психологічної (психолого-педагогічної) діагностики як критерій виявлення обдарованості значно рідше використовуються опитаними, що, з одного боку, свідчить про брак таких методик, а з іншого – актуалізує проблему підготовки, підвищення кваліфікації працівників закладів освіти з питань виявлення та розвитку обдарованості.

Беручи до уваги готовність освітянської спільноти працювати з обдарованими дітьми та молоддю та, водночас, виклики, зумовлені агресією російської федерації проти України, доцільно змінювати практику діагностики обдарованості. Для того, щоб зменшити витрати та труднощі, пов'язані з оцінюванням, процес ідентифікації має відбуватися в кілька етапів: початковий етап скринінгу, який охоплює всіх учнів школи; фаза подальшої діагностики (фаза ідентифікації), адресована 20–25 % учнів, визначених на етапі скринінгу

як потенційно обдарованих, і яка може визначити тих здобувачів освіти, які потребують індивідуального освітнього супроводу.

На етапі скринінгу доцільно використовувати рейтингові шкали оцінки проявів обдарованості, експертні оцінки педагогічних працівників, самооцінювання учнів, академічну успішність та перемоги в конкурсах і змаганнях різного рівня. Тих здобувачів освіти, які відмічені скринінговим оцінюванням чи самооцінюванням як потенційно обдарованих, доцільно залучити до діагностичних обстежень, що охоплюватиме дослідження особистісних та когнітивних особливостей задля побудови індивідуальних освітніх траєкторій та сприяння розвитку обдарованості.

РЕЙТИНГОВІ ШКАЛИ ОЦІНКИ ПРОЯВІВ ОБДАРОВАНОСТІ

Рейтингові шкали оцінки проявів обдарованості є одним із найбільш широко використовуваних методів ідентифікації обдарованих здобувачів освіти після тестів інтелекту [12]. Цей діагностичний інструмент допомагає зібрати та систематизувати інформацію про особливості та рівень розвитку та здібностей учнів, надаючи можливість краще розкрити їхні потенційні можливості. Окрім того, використання шкал оцінки проявів обдарованості дає можливість доповнити отриману інформацію від психодіагностичного визначення обдарованості та дослідження особливостей її прояву [13].

Особливістю використання шкал оцінки проявів обдарованості є використання системи кількісних оцінок (або ранжувань) для вимірювання рівня розвитку конкретних здобутків, здібностей, особистісних якостей учнів. Відтак, рейтингові шкали оцінки проявів обдарованості мають ряд особливостей, що вирізняє їх з-поміж інших методів ідентифікації обдарованості:

- системність: шкали оцінки проявів обдарованості дозволяють створити систему оцінювання, яка охоплює різні аспекти обдарованості, що допомагає більш повно і всебічно оцінити інтереси та здібності здобувачів освіти. Так, наприклад, рейтингові шкали можуть включати оцінку не тільки академічних здібностей, але й соціальних навичок, комунікації та лідерських якостей, що є важливими аспектами обдарованості;
- зручність аналізу: шкали оцінки проявів обдарованості дають можливість легко порівнювати та аналізувати дані про різні аспекти обдарованості, допомагаючи виділити сильні сторони та можливості розвитку обдарованих дітей і молоді;
- індивідуальний підхід: використання шкал оцінки проявів обдарованості дозволяє «налаштовувати» оцінювання залежно від конкретних потреб та характеристик кожного учня, що сприяє розвитку індивідуальних здібностей та врахуванні інтересів і потреб кожної дитини;
- відстеження прогресу: шкали оцінки проявів обдарованості дозволяють відстежувати зміни в розвитку обдарованості з часом, що допомагає педагогічним працівникам закладів освіти (а також учням та їх родинам) відстежувати прогрес та досягнення здобувачів освіти;
- орієнтація на розвиток: використання шкал оцінки проявів обдарованості сприяє акцентуванню уваги на розвитку та вдосконаленні, завдяки чому допомагають визначити конкретні кроки для підвищення рівня здібностей.

Таким чином, використання рейтингових шкал створює можливість більш точно визначити потенціал учнів, виявити їхні сильні сторони та розвивати їх на основі об'єктивних даних. Однак, як і інформація, отримана в результаті психологічної діагностики, шкали оцінювання поведінкових проявів учнів не є

абсолютно надійними, вони сприяють отриманню більш об'єктивної інформації про здобувачів освіти. Рейтинги не забезпечують повний та остаточний миттєвий зріз поведінкових характеристик учнів. Саме тому рейтингові шкали оцінки проявів обдарованості не повинні бути єдиним критерієм при ідентифікації обдарованості.

Однією з перших методик, спрямованою на оцінку проявів обдарованості, стала опублікована в 1976 р. **Шкала оцінювання поведінкових характеристик обдарованих учнів SRBCSS-R** (Scale for Rating Behavioral Characteristics of Superior Students). Методика розроблена Дж. Рензуллі, Л. Смітом, А. Уайтом, С. Каллаганом, Р. Гартманом та К. Весбергом для допомоги працівникам закладів освіти оцінювати поведінкові прояви обдарованих та здібних учнів. Відтоді Шкали для оцінки поведінкових характеристик старшокласників широко використовується в США [8] та перекладена багатьма мовами світу. Шкала оцінювання поведінкових характеристик кращих учнів містить опис поведінкових проявів, які, з високою ймовірністю, свідчать про обдарованість учня (учениці). Зокрема, до методики включено опис поведінкових проявів чотирнадцяти сфер: пізнавальної, креативності, мотивації, лідерства, читання, технологій, науки, сфери художньої діяльності, комунікації, музичної, математичної, артистичної сфер та планування.

Діти, які отримують найвищі бали за результатами оцінювання з високою ймовірністю можуть бути ідентифіковані як обдаровані. Як зауважують автори, розуміння чи є бали здобувача освіти високими чи низькими стає можливим шляхом порівняння результатів учня з результатами, отриманими іншими досліджуваними у відповідній групі (класі) [15]. Водночас розробники SRBCSS-R наголошують на важливості розгляду кожної шкали окремо, адже шкали методики представляють відносно різні набори поведінкових характеристик. SRBCSS-R дозволяє педагогічним працівникам зосередитися на конкретних сильних сторонах учнів, пропонуючи досвід навчання, який враховує область або сфери, у яких здобувач освіти отримав високі оцінки. Наприклад, якщо учень отримав високі бали за мотиваційною шкалою, доцільно долучати його до занять (програм), де ставиться наголос на самоорганізаційні заняття та незалежний підхід до навчання. Тоді як учню з високими рейтингами за шкалою лідерства доцільно надати можливість організаційної діяльності тощо.

Шкала оцінювання обдарованості GES-3 С. Б. Маккарні та Т. Ж. Арто (Gifted Evaluation Scale – Third Edition) була розроблена для допомоги в плануванні програм для обдарованих дітей. GES-3 містить 48 пунктів, що охоплюють поведінкові прояви п'яти сфер: інтелект, креативність, специфічні академічні здібності, лідерські здібності та виконавське і візуальне мистецтво. Кожен пункт на GES-3 оцінюється за п'ятибальною шкалою – від (1) не демонструє поведінку або навички до (5) демонструє поведінку або навички весь час. Оцінювання пропонується здійснювати педагогічним працівникам, які безпосередньо працюють зі школярем під час навчання та в позаурочний час.

Запропонована Т. Грейс **Шкала скринінгу обдарованих (Gifted Screening Scale, UNIT-GSS)** складається із двох кластерів: кластер UNIT-GSS

складається зі шкал: когнітивні здібності, творчі здібності, емоційні здібності та лідерські здібності; кластер академічних здібностей теж складається із чотирьох шкал: мовних здібностей, здібностей до математики, здібностей до читання та здібностей до природничих наук. GSS розроблено як частину комплексного оцінювання здібностей здобувачів освіти. Зауважимо, шкала скринінгу обдарованих вирізняється серед інших подібних інструментів розробленою дослідницею шкалу оцінки емоційного інтелекту [9].

Кожен пункт шкали оцінюється за п'ятибальною шкалою – від 1 (значно нижче середнього) до 5 (значно вище середнього). Середня успішність за означеним пунктам оцінюється балом 3 у ситуації, коли учень демонструє поведінку, типову для однолітків (аналогічних закладів освіти). Оцінки в граничних балах (1 і 5) використовуються для опису здобувачів освіти, чия поведінка є незвичайною – або значно нижче, або значно вище середнього показника однолітків. Оцінки 2 (нижче середнього) і 4 (вище середнього) використовуються для опису учнів, чия поведінка не є визначальною, але явно нижче або вище характеристик середнього учня.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ SRBCSS-R

Scale for Rating Behavioral Characteristics of Superior Students, [15]

Інструкція: будь ласка, заповніть наступну шкалу оцінок для кожного з Ваших учнів. Форма рейтингу, наведена нижче, містить пункти, які призначені для отримання оцінок характеристик школярів у наступних сферах: навчання, творчості, мотивації, лідерства, комунікації, планування, математики, читання, музики, науки, технології, художньої та драматичної сфер. Зверніть увагу: кожен представлений пункт шкали має оцінюватися незалежно від інших пунктів. Оскільки кожен із десяти означених вимірів оцінки інструменту представляють різні набори поведінки, бали, отримані із різних шкал, не повинні додаватися для отримання підсумкового результату. Ваші оцінки для кожного пункту мають відображати частоту, з якою Ви спостерігали кожну характеристику.

Будь ласка, прочитайте кожен пункт нижче та зазначте, як часто учень демонструє означені риси та поведінку:

- ніколи – 1 бал;
- дуже рідко – 2 бали;
- рідко – 3 бали;
- час від часу – 4 бали;
- часто – 5 балів;
- завжди – 6 балів.

ПІЗНАВАЛЬНА СФЕРА

Учень (учениця) демонструє ...

- 1) розширений словниковий запас для його або її віку чи рівня освіти;
- 2) здібність до узагальнення інформації про події, людей та інші речі;
- 3) великий запас інформації з певної теми;
- 4) здатність вловити основне;
- 5) розуміння причинно-наслідкових зв'язків;
- 6) розуміння складного матеріалу через здатність до аналітичного міркуванням
- 7) великий запас інформації з багатьох тем;
- 8) здатність до абстрагування;
- 9) легкість у запам'ятовуванні та відтворенні інформації;
- 10) гострі й проникливі спостереження;
- 11) здатність переносити знання з однієї ситуації в іншу.

КРЕАТИВНІСТЬ

Учень (учениця) проявляє ...

- 1) розвинену уяву;
- 2) почуття гумору;
- 3) здатність придумувати незвичні, унікальні або дотепні відповіді;
- 4) пригодницький дух або готовність іти на ризик;

- 5) здатність продукувати велику кількість ідей або рішень проблеми чи задачі;
- 6) схильність бачити кумедне в ситуаціях, які іншим можуть не здаватися смішними;
- 7) здатність адаптувати, вдосконалювати або видозмінювати об'єкти або ідеї;
- 8) інтелектуальна грайливість, здатність фантазувати та оперувати ідеями;
- 9) опозиційна позиція, відсутність страху відрізнятись від інших.

МОТИВАЦІЯ

Учень (учениця) демонструє ...

- 1) здатність концентруватися на темі (проблемі) тривалий час;
- 2) поведінка, що не вимагає керівництва від педагогічних працівників;
- 3) тривалий інтерес до певної тематики або проблеми;
- 4) завзятість у пошуку інформації по темі, яка викликає цікавість;
- 5) наполеглива робота над завданнями, навіть коли трапляються невдачі;
- 6) надає перевагу ситуаціям, у яких може нести особисту відповідальність за результати своїх зусиль;
- 7) цілеспрямованість у ситуації зацікавлення певною проблемою або темою;
- 8) інтенсивне залучення до вирішення певної проблеми або ідеї;
- 9) захопленість тривалими проєктами в разі зацікавлення певною проблемою або темою;
- 10) наполегливість у досягненні поставлених цілей;
- 11) мала потреба зовнішньої мотивації в роботі, що здається захоплюючою з самого початку.

ЛІДЕРСТВО

Учень (учениця) проявляє ...

- 1) відповідальна поведінка, на яку можна розраховувати в роботі;
- 2) однокласники поважають та прислухаються до учня (учениці) ;
- 3) здатність чітко формулювати ідеї та успішно спілкуватися з іншими;
- 4) впевненість у собі під час спілкування з однолітками;
- 5) здатність організувати та систематизувати речі, людей і ситуації;
- 6) здатність до кооперації при роботі з іншими;
- 7) схильність керувати роботою при залученні до спільної діяльності.

СФЕРА ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) любить брати участь у художній діяльності; прагне візуально висловити ідеї;
- 2) об'єднує велику кількість елементів у мистецький витвір; тематика і зміст художнього твору варіюються;
- 3) приходять до унікальних, нетрадиційних вирішень художніх проблем на протигагу традиційним, усталеним;

- 4) концентрується на тривалій період на творчій роботі;
- 5) охоче працює з різними матеріалами; експериментує з різноманітними техніками
- 6) схильний обирати засоби мистецтва для вільної діяльності або проєктів класу;
- 7) особливо чутливий до навколишнього середовища; є пильним спостерігачем – бачить незвичайне, те, що інші можуть не помітити;
- 8) створює гармонію і порядок у своїх творах;
- 9) критичний до своєї роботи, встановлює високі стандарти якості, часто переробляє роботу для того, щоб вдосконалити;
- 10) цікавиться роботою інших учнів – проводить час за вивченням та обговоренням їхньої роботи;
- 11) розвиває ідеї інших людей — використовує їх як «відправну точку», а не копіює їх.

МУЗИЧНА СФЕРА

Учень (учениця) ...

- 1) проявляє стійкий інтерес до музики – шукає можливості слухати та створювати музику;
- 2) сприймає тонкі відмінності музичного тону (висота, гучність, тембр, тривалість);
- 3) легко запам'ятовує мелодії і може точно їх відтворити;
- 4) охоче бере участь у музичних заняттях;
- 5) грає на музичному інструменті (або висловлює сильне бажання грати);
- 6) чутливий до ритму музики; рухами тіла реагує на зміну темпу музики;
- 7) усвідомлює та може розпізнавати різноманітні звуки, які чути в певний момент – чутливий до «фонових» шумів, до акордів, які супроводжують мелодію, до різних звуків співаків чи інструменталістів під час виконання.

ДРАМАТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Учень (учениця) ...

- 1) зголошується брати участь у шкільних виставах чи сценках;
- 2) з легкістю розкаже історії або розповідає про власний досвід;
- 3) ефективно використовує жести та міміку для передачі почуттів;
- 4) майстерно входить у роль, імпровізує, розігрує ситуації «на льоту» ;
- 5) може легко ідентифікувати себе з настроєм та мотивацією персонажів;
- 6) керує власним тілом із легкістю та точністю, як для свого віку;
- 7) створює оригінальні п'єси або пише п'єси за мотивами оповідань;
- 8) утримує увагу групи під час розмови;
- 9) здатний викликати емоційні реакції у слухачів – може змусити людей сміятися, хмуритися, відчувати напругу тощо;
- 10) може наслідувати інших – здатний імітувати те, як люди говорять, ходять, жестикулюють.

СФЕРА КОМУНІКАЦІЇ (ТОЧНІСТЬ)

Учень (учениця) ...

- 1) говорить та пише прямо і по суті;
- 2) змінює та коригує висловлювання для максимального розуміння;
- 3) здатний редагувати текст так, щоб він був лаконічним, але зберігав основні ідеї;
- 4) пояснює речі точно і зрозуміло;
- 5) використовує епітети, щоб додати розмові фарб, емоцій та краси;
- 6) висловлює думки та потреби чітко і лаконічно;
- 7) може знайти різні способи вираження ідеї – щоб інші зрозуміли;
- 8) може описати речі кількома дуже влучними словами;
- 9) здатний передати різноманітні відтінки ідеї, використовуючи великий синонімічний запас;
- 10) вміє розповідати про одне і те ж різними способами;
- 11) знає і вміло використовує багато слів, близьких за значенням.

СФЕРА КОМУНІКАЦІЇ (ВИРАЗНІСТЬ)

Учень (учениця) ...

- 1) використовує голос виразно для передачі або підсилення значення;
- 2) передає інформацію невербально – через жести, міміку та мову тіла;
- 3) є цікавим оповідачем;
- 4) використовує яскраві та образні фігури мови, такі як каламбури та аналогії.

ПЛАНУВАННЯ

Учень (учениця) ...

- 1) визначає, яка інформація чи ресурси необхідні для виконання завдання;
- 2) розуміє взаємозв'язок окремих кроків із цілісним процесом;
- 3) дає час для виконання всіх етапів процесу;
- 4) передбачає наслідки чи результати дій;
- 5) добре організовує свою роботу;
- 6) враховує деталі, необхідні для досягнення мети;
- 7) гарно справляється зі стратегічними іграми, де потрібно прораховувати на декілька кроків наперед;
- 8) розпізнає різні альтернативні методи для досягнення мети;
- 9) може точно визначити, де можуть виникнути труднощі в процедурі або діяльності;
- 10) організовує етапи проєкту в розумному порядку або часовій послідовності;
- 11) гарно розбиває діяльність на покрокові процедури;
- 12) встановлює пріоритети при організації діяльності;
- 13) демонструє усвідомлення обмежень щодо часу, простору, матеріалів і можливостей під час роботи над груповими чи індивідуальними проєктами;
- 14) може надати деталі, які сприяють розробці плану чи процедури;

15) бачить альтернативні способи розподілу роботи або призначення людей для виконання завдання.

МАТЕМАТИЧНА СФЕРА

Учень (учениця) ...

- 1) охоче розв'язує складні математичні задачі (проблема визначається як задача, рішення якої заздалегідь невідоме) ;
- 2) організовує дані та інформацію для виявлення математичних закономірностей;
- 3) любить складні математичні головоломки, ігри та логічні проблеми;
- 4) легше за інших учнів розуміє нові математичні поняття та концепції.
- 5) демонструє творчі (незвичні та різноманітні) способи вирішення математичних задач;
- 6) демонструє легке сприйняття чисел (наприклад, розуміє великі та малі числа, легко й правильно оцінює);
- 7) часто розв'язує математичні задачі абстрактно, без потреби в маніпуляціях чи конкретних матеріалах;
- 8) зацікавлений в аналізі математичної структури проблеми;
- 9) під час розв'язування математичної задачі може легко змінювати стратегії, якщо це доцільно або необхідно;
- 10) регулярно використовує різноманітні способи для пояснення математичних понять (письмові пояснення, схема, графік, рівняння тощо).

СФЕРА ЧИТАННЯ

Учень (учениця) ...

- 1) охоче читає;
- 2) застосовує раніше літературні концепції до нового досвіду читання;
- 3) зосереджується на читанні протягом тривалого періоду часу;
- 4) надає перевагу більш складним творам;
- 5) демонструє наполегливість під час читання складних творів;
- 6) виявляє інтерес до читання різних видів читацьких матеріалів на основі особистих інтересів.

СФЕРА ТЕХНОЛОГІЙ

Учень (учениця) ...

- 1) демонструє широкий спектр навичок у сфері технологій;
- 2) опановує нове програмне забезпечення без формального навчання;
- 3) витрачає вільний час на розвиток навичок у сфері технологій;
- 4) допомагає іншим у розв'язанні проблем, пов'язаних із технологіями;
- 5) використовує технології для розробки творчих продуктів, завдань, презентацій;
- 6) охоче шукає можливості використання технологій;
- 7) демонструє більш високий рівень навичок у сфері технологій, ніж інші учні його (її) віку.

СФЕРА НАУКИ

Учень (учениця) ...

- 1) демонструє цікавість до наукових процесів;
- 2) демонструє творче мислення в наукових дебатах або вирішенні завдань;
- 3) виявляє ентузіазм в обговоренні наукових тем;
- 4) цікавиться, чому речі є такими, які вони є;
- 5) читає наукову літературу у вільний час;
- 6) виявляє інтерес до наукових проєктів або досліджень;
- 7) чітко інтерпретує дані.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ОБДАРОВАНОСТІ GES-3

С. Б. Маккарні, Т. Ж. Арто Gifted Evaluation Scale-Third Edition [10]

Інструкція: будь ласка, заповніть наступну шкалу оцінок для кожного з Ваших учнів. При оцінюванні користуйтеся наступною шкалою:

- *1 бал* – не демонструє поведінку або навичку (учень чи учениця не володіє зазначеними навичками, не демонструє вказану поведінку чи вміння);
- *2 бали* – розвиває поведінку або навичку (учень чи учениця починає розвивати чи демонструвати поведінку чи навички, але ще не оволоділи ними);
- *3 бали* – демонструє поведінку чи навички непослідовно (учень чи учениця демонструє поведінку чи навички та успішно виконує це, за винятком кількох випадків);
- *4 бали* – демонструє поведінку або навичку більшість часу (учень чи учениця послідовно демонструє поведінку чи навички у більшості ситуацій);
- *5 балів* – демонструє поведінку чи навичку весь час (учень чи учениця постійно, стабільно демонструє поведінку чи вміння успішно в усіх ситуаціях).

ШКАЛА 1

1. Високі бали за тестом інтелекту (IQ 130 та вище) та/або національними стандартизованими тестами досягнень (95–99 перцентиль).

2. Демонструє високі успіхи в навчанні (наприклад, отримує найвищий можливий бал або найвищий бал у класі при тестуванні тощо).

3. Використовує великий і точний словниковий запас, щоб передати думки, повідомити про досвід, висловити потреби тощо.

4. Легко розуміє те, що бачить, чує, читає тощо (наприклад, розуміє вказівки, пояснення та інструкції; демонструє успішність у завданнях на розуміння прочитаного тощо).

5. Демонструє самостійність у навчанні (наприклад, використовує бібліотеку, щоб дізнатися більше про певний предмет, додатково досліджує питання, які обговорювалися під час класної роботи або з власної сфери інтересів тощо).

6. Має гарну короткочасну та довготривалу пам'ять (наприклад, може повторювати довгі послідовності цифр, пригадувати детальну інформацію, вивчену в попередніх класах тощо).

7. Демонструє здатність концентруватися на певній діяльності протягом тривалого періоду часу (наприклад, працює над складною математичною задачею до вирішення).

8. Чітко і ґрунтовно висловлює власні думки в усній та письмовій формах (наприклад, точно повідомляє класу про поточні події, пише детальне пояснення подій, які призвели до першої світової війни тощо).

9. Демонструє чудову здатність розуміти абстрактні поняття (наприклад, математика, природознавство, іноземні мови тощо).

10. Орієнтований на результат, ставить перед собою високі цілі, прагнучи досягти їх.

11. Застосовує інформацію, отриману в одній ситуації, до нової ситуації, яка може бути як схожою, так і відмінною.

12. Приймає найбільш відповідні рішення на основі доступної інформації та обдумування ймовірних результатів (наприклад, використовує час для навчання у школі задля виконання домашніх завдань, щоб мати можливість робити те, що подобається, ввечері; є успішним у моделюванні діяльності з вирішення проблем у класі, тощо).

13. Розуміє складні концепції та взаємозв'язки (наприклад, розуміє арифметичні концепції та їх зв'язок із грошима, розуміє політику та її зв'язок з управлінськими питаннями, розуміє аналогії тощо).

ШКАЛА 2

14. Поєднує вже відомі інформацію чи ідею для власних унікальних і оригінальних рішень (наприклад, успішно пише твори, розробляє плани, вирішує проблеми тощо).

15. Розробляє унікальні творчі та оригінальні ідеї (наприклад, розв'язує математичні задачі, використовуючи операції, які відрізняються від тих, що надаються під час навчання, пропонує новий метод викладання абстрактного матеріалу групі учнів тощо).

16. Самоініціює діяльність (наприклад, читає, пише, малює, розважає себе за допомогою уяви тощо).

17. Проявляє допитливість та зацікавлення в пізнанні тих аспектів навколишнього середовища, які є новими (наприклад, ставить запитання про щось незвичайне; хоче дізнатися більше про нові відкриття в космосі, науці тощо).

18. Виявляє широкий спектр інтересів (наприклад, любить займатися різними видами спорту, малювати, читати, проводити наукові експерименти, розв'язувати математичні задачі тощо).

19. Розпізнає, помилки чи прорахунки в освітньому середовищі чи навколо нього (наприклад, знаходить орфографічну помилку у вчителя на дошці, знаходить помилку в підручнику тощо).

20. Розглядає ситуації, проблеми з різних точок зору (наприклад, приймає негативні наслідки, оскільки вони необхідні, навіть якщо учень (учениця) вважає їх неприємними; може успішно обстоювати обидві сторони проблеми тощо).

21. Спонтанно використовує мову та словниковий запас для формулювання думок та ідей (наприклад, може легко знаходити слова для вираження думок, швидко відповідати на запитання чи обговорювати проблеми тощо).

22. Створює або продукує складні деталі під час відпочинку або академічної діяльності (наприклад, може створити ціле поселення з будинками,

вулицями та магазинами для іграшок або уявних персонажів; може написати складні художні короткі оповідання або деталізовані дослідницькі роботи для занять тощо).

23. Має багато проєктів або заходів, які проводяться одночасно вдома та у школі (наприклад, бере участь у широкому спектрі активностей з різних сфер, включаючи проєкти, хобі, колекціонування, членство тощо).

ШКАЛА 3

24. Досягає успіхів у предметах, які вимагають розвиненого абстрактного мислення (наприклад, математика, природничі науки, філософія, іноземні мови тощо).

25. Домагається успіху з невеликими зусиллями в окремих предметних сферах (наприклад, математика, природничі науки, мови тощо).

26. Задає глибокі запитання щодо досліджуваних предметних областей або пов'язаних з ними сфер інтересу (наприклад: «Що змушує спалахувати блискавки?», «Чому війна використовується як засіб вирішення негараздів?» тощо).

27. Високі бали (95–99 центиль) у певних сферах стандартизованих тестів досягнень (наприклад, математика, природничі науки, мови тощо).

28. Демонструє значні знання з конкретної академічної галузі (наприклад, знає про предмет більше, ніж однолітки, знає більше, ніж інформація, що міститься в підручниках тощо).

29. Любить інтелектуально складні види діяльності (наприклад, складні математичні задачі, творче письмо, участь у проєктах, редагування шкільної газети тощо).

30. Дуже критично ставиться до свого академічного успіху (наприклад, розчаровується в будь-яких результатах, менших за бажану досконалість).

ШКАЛА 4

31. Бере на себе лідерську роль у діяльності школи та/або громади (наприклад, волонтерство, обирається іншими лідером тощо).

32. Насолоджується досягненням цілей, завершенням справ, роботою над проєктами тощо (наприклад, бере на себе відповідальність за дошку шкільних оголошень, організовує вибори тощо).

33. Демонструє характер і чесність, очікуючи та показуючи такі якості, як щирість, справедливість, працьовитість тощо (наприклад, пропонує набір правил чи кодексу поведінки для класу, бере участь у складанні кодексу честі учнів, наполягає на справедливості та спільному використанні тощо).

34. Активно бере участь у виборчих посадах у групах або організаціях (наприклад, клас, студентська рада, клуби, позашкільні організації тощо).

35. Сприяє груповій роботі або груповим заходам (наприклад, пропонує ідеї під час групових заходів, нагадує групі про її цілі, пропонує відповідні рішення для виникаючих проблем групи тощо).

36. Використовує мову та мовлення для представлення ідей, роз'яснення інформації, впливу на інших тощо (наприклад, дружній та

позитивний під час групових заходів, запитує думку всіх, може змусити осіб із різними поглядами піти на компроміс у рішеннях чи ідеях тощо).

37. Сприяє позитивним міжособистісним стосункам у групі (наприклад, дружній і позитивний під час групової активності, запитує думку кожного, може змусити людей із різними точками зору йти на компроміс щодо рішень чи ідей тощо).

38. Організовує та керує групами (наприклад, створює групу з метою проведення шкільних танців чи пікніка, організовує комп'ютерний або науковий клуб, керує невеликими групами в ігровій чи соціальній діяльності тощо).

39. Призначається або обирається на керівну посаду однолітками (наприклад, обраний старостою, капітаном спортивної команди тощо).

40. Природно бере на себе лідерські ролі в академічних, соціальних, політичних, спортивних та інших ситуаціях (наприклад, репетитор, координатор випускного вечора, староста класу, капітан команди тощо).

ШКАЛА 5

41. Демонструє високий рівень розвитку природних фізичних здібностей, таких як рівновага, рух та контроль над тілом (наприклад, стрибки, біг, зміна рухів і напрямків тощо).

42. Демонструє чудові навички (маніпулятивні) в мистецтві, музиці чи спорті (наприклад, при використанні художніх матеріалів, таких як пензлі та ручки; музичних інструментів; спортивного обладнання, такого як бити, ракетки, м'ячі тощо).

43. Демонструє чудові художні здібності (наприклад, є творчим і успішним у таких засобах мистецтва, як скульптура, живопис, дизайн, фотографія тощо).

44. Демонструє відмінні музичні здібності (наприклад, співати, грати на інструменті(ах), писати музику, писати музичні тексти тощо).

45. Успішно грає і виступає перед аудиторією (наприклад, у шкільних виставах, сценках, дебатах, комедійних постановках, танцях тощо).

46. Демонструє здібності до письма (наприклад, пише оповідання, п'єси, есе, реферати, замітки про події тощо).

47. Відмінно проявляє себе в легкій атлетиці (наприклад, гімнастика, футбол, теніс, бейсбол, плавання тощо).

48. Демонструє здібності в мистецтві, музиці, письмі, танцях, акторській майстерності тощо (наприклад, створює оригінальні картини, розробляє музичні варіації, пише творчі історії, розвиває танцювальні постановки, ставить оригінальні акторські виступи тощо).

ШКАЛА ВИЗНАЧЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ UNIT

UNIT – Giftedness Screening Scale (UNIT – GSS) [9]

Інструкція: будь ласка, заповніть наступну шкалу оцінок для кожного з Ваших учнів за наступною схемою:

- 1 – рівень суттєво нижчий за середній;
- 2 – рівень нижчий за середній;
- 3 – середній рівень;
- 4 – рівень вищий за середній;
- 5 – суттєво вищий за середній рівень.

ПІЗНАВАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) розуміє складні числові взаємовідношення;
- 2) демонструє високі теоретичні або технічні знання;
- 3) здатен до узагальнення інформації про різні ситуації;
- 4) успішно пояснює складні поняття, концепції;
- 5) любить обмірковувати, працювати із абстрактними поняттями;
- 6) ставить вдумливі запитання;
- 7) детально аналізує поставлені проблеми перед початком їх вирішення;
- 8) вчиться з мінімальними вказівками та керівництвом;
- 9) активно захоплюється проблемою, допоки не вирішить її;
- 10) з радістю вивчає різні факти, почуті від людей, прочитані в альманахах чи енциклопедіях;
- 11) мислить на глибокому, концептуальному рівні;
- 12) швидко виявляє логічні помилки і аргументує свою думку;
- 13) вправно розрізняє просторові відносини;
- 14) ефективно приймає правильні рішення;
- 15) демонструє великий запас фактичної інформації.

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) виражає себе через творчість (у тому числі жарти, вірші або пісні);
- 2) демонструє розвинену уяву;
- 3) легко розрізняє ритм, мелодію, висоту звуку;
- 4) створює креативні малюнки та картини;
- 5) бере активну участь у незвичній але цікавій грі або іншій діяльності;
- 6) використовує іграшки або гаджети незвичним чином та з високою результативністю;
- 7) схильний деталізувати в художні роботи;
- 8) прикрашає особистий простір зі смаком;
- 9) бере участь у художній самодіяльності;
- 10) створює твори мистецтва зі звичайних матеріалів;
- 11) оволодіває художніми навичками;
- 12) імпровізує, використовуючи художні засоби;

- 13) створює інноваційні та новаторські ідеї та вироби;
- 14) легко набуває художніх навичок;
- 15) легко розпізнає художньо привабливі об'єкти.

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ

Учень (учениця) ...

- 1) чутливий емоцій інших людей;
- 2) поважає емоції інших людей;
- 3) налаштований оптимістично та бадьоро;
- 4) коректно виражає емоції;
- 5) контролює власні емоції;
- 6) надихає однолітків показувати свої емоції;
- 7) співпереживає іншим;
- 8) здатен за потреби заспокоїти інших;
- 9) здатен відкласти задоволення власних потреб;
- 10) емоційно стійкий у складні періоди;
- 11) легко справляється зі складними ситуаціями;
- 12) проявляє дипломатію в конфліктних ситуаціях;
- 13) слідує за емоційним настроєм групи;
- 14) демонструє незмінно здорову емоційну поведінку;
- 15) підтримує взаємовідносини з іншими.

ЛІДЕРСЬКІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) обирається однолітками лідером;
- 2) зголошується керувати діяльністю групи;
- 3) заряджає інших оптимізмом;
- 4) вселяє іншим віру в те, що вони здатні зробити певну справу (дію) ;
- 5) з ентузіазмом підходить до завдань, що кидають виклик;
- 6) викликає довіру в інших;
- 7) проявляє гнучкість у роботі з іншими;
- 8) визнається іншими чесним, людиною, на яку можна покластися;
- 9) спонукає інших діяти, керуючись особистими зусиллями;
- 10) допомагає іншим визначити найбільш пріоритетні варіанти дій;
- 11) породжує почуття партнерства між іншими;
- 12) мотивує інших до участі в груповій діяльності;
- 13) першим подає приклад;
- 14) бере на себе можливі ризики, пробує щось нове;
- 15) погоджується з припущеннями інших, коли це потрібно задля досягнення цілей.

ОЦІНКА СПЕЦІАЛЬНИХ АКАДЕМІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛІНГВІСТИЧНІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) демонструє розвинені орфографічні навички;
- 2) переконливо викладає ідеї в письмовій формі;
- 3) успішний при написанні диктантів;
- 4) виражає ідеї через творче письмо;
- 5) з радістю приймає участь у змаганнях з мовного мистецтва (наприклад, конкурс правопису);
- 6) чітко формулює думки;
- 7) демонструє широкий словниковий запас;
- 8) блискуче передає ідеї в мовленні;
- 9) слідкує за якістю свого письма;
- 10) ретельно редагує власний твір;
- 11) створює цікаву гру словами, каламбури чи багатозначні вирази;
- 12) стежить за використанням правильної лексики чи граматики;
- 13) демонструє розуміння структури мови;
- 14) демонструє широкі знання синтаксису та семантики.

МАТЕМАТИЧНІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) розпізнає та ідентифікує числа різних величин;
- 2) подумки точно підсумовує ряди чисел;
- 3) швидко вирішує задачі з математики;
- 4) демонструє розуміння числових співвідношень;
- 5) точно використовує математичні символи;
- 6) розв'язує письмові задачі;
- 7) розв'язує прикладні математичні задачі;
- 8) демонструє розуміння числових прикладів та рівнянь;
- 9) любить вимірювати або оперувати довжиною, вагою, відстанню, площею або часом;
- 10) захоплюється абстрактними поняттями математики;
- 11) використовує математичні концепції в щоденних завданнях;
- 12) застосовує математичні концепції до інших предметних галузей;
- 13) розпізнає і оцінює математичні властивості об'єктів;
- 14) розуміє математичні співвідношення, які пов'язані з механізмами, шестернями, важелями та іншими простими машинами;
- 15) захоплюється математичними питаннями, пов'язаними із наукою, астрономією.

ЧИТАЦЬКІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) регулярно читає;
- 2) демонструє розуміння фонетики;
- 3) здатен виділити корінь слова;

- 4) вільно читає;
- 5) регулярно читає заради власної насолоди;
- 6) демонструє розуміння прочитаного;
- 7) з радістю читає для інших;
- 8) правильно відповідає на запитання на основі прочитаних оповідань;
- 9) виразно читає вголос;
- 10) осмислює прочитане під час читання мовчки;
- 11) з радістю слухає, коли хтось читає вголос;
- 12) вибирає для прочитання твори, які читають старші за віком учні;
- 13) схильний вибрати для читання складну літературу;
- 14) розуміє тонкий гумор у літературі;
- 15) точно читає уривки по всьому змісту книги.

НАУКОВІ ЗДІБНОСТІ

Учень (учениця) ...

- 1) проявляє інтерес до спостережень за природними явищами (наприклад, місячне затемнення, висиджування яєць);
- 2) цілеспрямований під час дослідження наукових подій (наприклад, землетрусів, польотів у космос);
- 3) проявляє інтерес до природознавчих наук (наприклад, цікавиться рослинами, тваринами);
- 4) ставить обґрунтовані запитання, висовує гіпотези;
- 5) аргументовано доводить свою точку зору;
- 6) проявляє інтерес до наук про Землю (наприклад, цікавиться гірськими породами, ґрунтами);
- 7) створює роботи для презентації наукових результатів (наприклад, створює малюнки, моделі, графіки, таблиці);
- 8) цікавиться взаємодією законів природи (наприклад, сила, гравітація, життєвий цикл);
- 9) досліджує причинно-наслідкові зв'язки;
- 10) передбачає наслідки природних явищ;
- 11) колекціонує предмети, пов'язані з наукою (наприклад, уламки скельних порід, комах);
- 12) помічає дрібні деталі про природні події;
- 13) розуміє наукові поняття (наприклад, класифікацію, закони, принципи);
- 14) проявляє інтерес до фізичних наук (наприклад, астрономія, фізика);
- 15) проявляє інтерес до соціальних наук (наприклад, міжособистісні відносини, емоції, пізнання себе).

ТЕСТ-АНКЕТА «ШКІЛЬНИЙ ТЕРМОМЕТР»

Тест-анкета «Шкільний термометр» призначений для школярів. Мета методики – виявити ті установки в навчально-поведінковій активності здобувачів освіти, які свідчать про задатки академічної, інтелектуально-академічної та інтелектуально-творчої обдарованості. Зв'язки даних установок із потенційною обдарованістю встановлені в експериментально-дослідній діяльності Інституту обдарованої дитини та обґрунтовані математично засобами кореляційного та математичного аналізу.

Анкету заповнюють учні.

Інструкція: Дорогий друже!

Питання, на які тобі пропонується відповісти, не є тестом. Призначення цієї суто соціологічної анкети – виявити рівень адаптації школярів до чинної системи середньої освіти, і в даному випадку ти виступаєш лише як ЕКСПЕРТ. Твої відповіді дуже важливі.

Будь ласка, зроби відмітку навпроти обраного варіанту відповіді.

1. Чи подобається тобі дізнаватися щось нове в школі (на уроках)?

- а) так, на всіх уроках (предметах)
- б) так, майже на всіх уроках (предметах)
- в) тільки на деяких уроках
- г) тільки на уроках одного предмету
- д) ні, віддаю перевагу іншим джерелам нової інформації

2. Чи є в тебе улюблений предмет в школі?

- а) усі
- б) так, майже всі
- в) так, є декілька (2–3)
- г) так, є один
- д) немає

3. Чи є в тебе улюблений тип завдань (задач, вправ тощо), які тобі подобається виконувати найбільше?

- а) усі подобаються
- б) є кілька
- в) є 2 типи
- г) є один тип завдань
- д) немає

4. Чи влаштовують тебе твої оцінки?

- а) повністю влаштовують
- б) скоріше влаштовують
- в) влаштовують, але не з усіх предметів
- г) скоріше не влаштовують
- д) ні

5. Чи хочеш ти завжди бути попереду всіх?

- а) так, у всьому

- б) так, майже у всьому
- в) тільки в деяких важливих для мене речах
- г) час від часу
- д) ні, це не важливо для мене

6. Чи важлива для тебе похвала вчителя?

- а) так, важлива завжди
- б) так, але тільки деяких вчителів
- в) іноді
- г) скоріше ні
- д) абсолютно ні

7. Чи подобається тобі в процесі навчання просуватися все далі (самостійно заглиблюватися в цікаві для тебе питання)?

- а) так, завжди
- б) скоріше так
- в) іноді
- г) скоріше ні
- д) ні, вважаю, що майже вся інформація цілком достатня, щоб розібратися

в головному

8. Чи легко тобі дається навчання загалом?

- а) так, повністю
- б) скоріше так
- в) певною мірою
- г) скоріше ні
- д) ні, стомлює, «напружує»

9. Чи вважаєш ти своїм обов'язком завжди виконувати домашнє завдання, якщо його ніхто не буде перевіряти?

- а) так, завжди
- б) частіше так
- в) іноді
- г) скоріше ні
- д) ні

10. Чи вважаєш ти навчання в школі (гімназії, ліцеї тощо) важливим етапом у своїй майбутній професійній кар'єрі?

- а) так
- б) скоріше так
- в) важко відповісти
- г) скоріше ні
- д) ні

11. Чи шукаєш ти нові джерела інформації, крім тих, що рекомендовані викладачем?

- а) так, завжди
- б) часто
- в) час від часу
- г) рідко
- д) ні

12) Чи легко ти запам'ятовуєш навчальний матеріал?

- а) легко будь-який
- б) зазвичай
- в) не всякий
- г) скоріше ні
- д) ні

13. Чи читаєш ти статті (енциклопедії, довідники), що не пов'язані з навчальною програмою?

- а) так
- б) часто
- в) іноді
- г) зрідка
- д) ні

14. Чи часто задаєш питання викладачеві на уроках (і не лише на уроках)?

- а) так, часто
- б) скоріше так
- в) іноді
- г) рідко
- д) ніколи

15. Чи є в тебе інтереси, що як-небудь пов'язані з однією з навчальних дисциплін(-ами)?

- а) так, декілька
- б) скоріше так
- в) були раніше
- г) скоріше ні
- д) ні

16. Чи прагнеш ти дотримуватися повністю всіх вимог при оформленні своєї роботи з будь-якого предмета?

- а) так, завжди
- б) зазвичай
- в) певною мірою
- г) скоріше ні
- д) ні, оскільки вважаю, що зміст важливіше форми

17. Чи прагнеш ти брати участь у конкурсі Малої академії наук та інших науково-дослідних проєктах?

- а) так
- б) скоріше так
- в) іноді
- г) скоріше ні
- д) ні

18. Чи береш ти участь у будь-яких гуртках, секціях, студіях тощо?

- а) у багатьох
- б) так, у декількох
- в) так, в одному

г) зараз ні, але раніше брав участь

д) ні, ніколи

19. Чи подобається тобі робота, що вимагає чіткого дотримання інструкції або використання заданого алгоритму?

а) так, завжди

б) скоріше так

в) іноді

г) скоріше ні

д) ні

20. Чи подобається тобі робота, що вимагає пошуку принципово нових рішень, створення нового?

а) так, завжди

б) скоріше так

в) час від часу

г) скоріше ні

д) ні

21. Чи маєш ти проблеми з дисципліною?

а) так

б) досить часто

в) час від часу

г) зараз немає, але раніше бувало

д) ні, ніколи

22. Чи маєш ти проблеми з ким-небудь з учителів (конфлікти, непорозуміння)?

а) постійно

б) часто

в) скоріше так

г) було один раз

д) ніколи не було

23. Чи схильний ти добровільно брати завдань більше, ніж пропонується вчителем і програмою?

а) так, часто

б) скоріше так

в) іноді

г) скоріше ні

д) ні

24. Чи знаєш ти багато про такі події (проблеми, факти), про які твої однокласники зазвичай не знають (з твоєї точки зору)?

а) впевнений, що так

б) скоріше так

в) у деяких темах

г) мало в чому

д) ні

25. Чи вважаєш ти себе талановитою людиною (в який завгодно сфері діяльності)?

- а) так
- б) скоріше так
- в) важко відповісти
- г) скоріше ні
- д) ні

26. Чи буває в тебе так, що ти, захопившись процесом цікавої роботи, не доводиш її до кінця?

- а) зазвичай
- б) так, часто
- в) іноді
- г) вкрай рідко
- д) ніколи

27. Чи вважаєш ти, що в будь-якому навчанні насамперед потрібні: порядок, послідовність, дисципліна, сумлінне виконання завдань?

- а) так, перш за все вони
- б) скоріше так
- в) щось середнє
- г) скоріше ні
- д) ні, більш важливі інші чинники: наприклад, задоволення, цікаві теми або цікавий викладач та ін.

28. Чи схильний ти конкурувати з іншими однокласниками за статус кращого (успішного, компетентного, здатного) учня?

- а) так, завжди
- б) скоріше так
- в) іноді
- г) скоріше ні
- д) ні, мені все одно

Обробка результатів

1. За обраний варіант відповіді нараховується бал за системою 5-4-3-2-1 зверху до низу, тобто вибір варіанту «а» на будь-яке запитання оцінюється в 5 балів, «б» – 4, «в» – 3, «г» – 2, «д» – 1.

2. Обраховується сума балів за шкалою «Когнітивно-поведінкові установки дітей з ознаками інтелектуальне-творчої обдарованості» КПУ(ІТО): сума балів на запитання 5, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 28.

3. Розраховується сума балів за шкалою «Когнітивно-поведінкові установки дітей з ознаками інтелектуальне-академічної обдарованості» КПУ(ІАО): сума балів на запитання 1, 2, 3, 6, 7, 9, 10, 19, 27.

4. Розраховується сума балів за шкалою «Когнітивно-поведінкові установки дітей з ознаками переважно академічної обдарованості» КПУ(АО): сума балів на запитання 5, 9, 16, -17, 19, -21, -22, -26, 27.

Примітка: при розрахунку суми балів за даною шкалою слід дотримуватися наступного алгоритму:

- бал, отриманий за запитанням 5
- + бал за запитанням 9
- + бал за запитанням 16
- + (6 - бал, отриманий за запитанням 17)
- + бал за запитанням 19
- + (6 - бал отриманий за запитанням 21)
- + (6 - бал отриманий за запитанням 22)
- + (6 - бал отриманий за запитанням 26)
- + бал за запитанням 27

Зверніть увагу: деякі запитання оцінюються у двох шкалах.

5. Отримані суми балів переводяться в процентилі (табл. 4).

Таблиця 4

Шкала тестових нормативів

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
КПУ(ІТО)	≤ 34	35–37	38–40	41–43	44–45	46–47	48–49	50–51	52–55	≥ 56
КПУ(ІО)	≤ 25	26–27	28–29	30	31–32	33	34	35	36–37	≥ 38
КПУ (АО)	≤ 24	25–27	28–29	30	31	32	33–34	35	36–37	≥ 38

Рівні:

- 1–3 – низький рівень
- 4 – нижче за середній
- 5–6 – середній
- 7 – вище за середній рівень
- 8–9 – високий
- 10 – дуже високий

Зверніть увагу: результати за даним опитувальником є лише орієнтовними і відображають «непрямі» дані, тому тільки повне (спеціалізоване і кваліфіковане) обстеження дозволить підтвердити або уточнити його результати.

Перше (і головне) призначення цієї анкети – первинна оцінка новачків, які почали відвідувати заклад освіти у старших класах.

Також слід мати на увазі, що низькі показники за будь-якою однією чи усіма шкалами вказуються лише на те, що за допомогою методики на момент тестування виявити ознаки обдарованості не вдалося.

Інтерпретація шкал

Високі показники шкали КПУ(ІТО) вказують на когнітивно-поведінкові установки школярів, які свідчать про потенційну творчу та інтелектуально-творчу обдарованості. Це проявляється у відповідях «так», «часто», «завжди» на наступні запитання:

1. Чи легко тобі дається навчання в цілому?
2. Чи шукаєш ти нові джерела інформації, крім тих, що рекомендовані викладачем?

3. Чи легко ти запам'ятовуєш навчальний матеріал?
4. Чи читаєш ти статті (енциклопедії, довідники), що не пов'язані з навчальною програмою?
5. Чи часто задаєш питання викладачеві на уроках (і не тільки на уроках)?
6. Чи є в тебе інтереси, що як-небудь пов'язані з однією з навчальних дисциплін (-нами)?
7. Чи прагнеш ти брати участь в конкурсі Малої академії наук та інших науково-дослідних проектах?
8. Чи береш ти участь у будь-яких гуртках, секціях, студіях тощо?
9. Чи подобається тобі робота, що вимагає пошуку принципово нових рішень, створення нового?
10. Чи схильний ти добровільно брати завдань більше, ніж пропонується вчителем і програмою?
11. Чи знаєш ти багато про такі події (проблеми, факти), про які твої однокласники зазвичай не знають (з твоєї точки зору)?
12. Чи вважаєш ти себе талановитою людиною (у якій завгодно сфері діяльності)?
13. Чи схильний ти конкурувати з іншими однокласниками за статус кращого (успішного, компетентного, здатного) учня?

Школярів, які набрали високі бали за зазначеним фактором (або мають відповідну домінанту відносно решти шкал), можна описати наступним чином: це група потенційно креативних дітей із високою оригінальністю мислення, які демонструють надситуативну активність у вирішенні проблемних завдань. Такі учні характеризуються задовільною психічною саморегуляцією, що дозволяє їм реалізовувати свій творчий потенціал з високою ефективністю, тобто вони здатні самостійно долати тривожність і невпевненість, успішно планують і організують свою роботу, досить точно визначаючи свої стратегії і тактики. У той же час показники IQ та академічна успішність в даній групі варіюють в широкому діапазоні або переважно знаходяться в зоні середніх значень. Це означає, що цю групу представляють також учні з посередньою або нестабільною академічною успішністю.

В особистісному плані обговорювана група учнів характеризується наступними рисами:

- сміливість, підприємливість, ініціативність; стресостійкість, готовність до ризику і до співпраці з незнайомими людьми в незнайомих обставинах, спонтанність, схильність до авантюризму і прояву лідерських якостей;

- підвищена потреба в похвалі і визнанні, самолюбство, загострена реакція на критику або ігнорування, егоцентричність, насторожене та ревниве ставлення до конкурентів, до чужої «вищості»; задрісність, дратівливість;

- вільнодумство, експериментаторство, наявність інтелектуальних інтересів, розвинене аналітичне мислення, сприйнятливості до змін, до нових ідей, недовіра до авторитетів, відмова приймати що-небудь на віру, спрямованість на аналітичну, теоретичну діяльність;

– орієнтація на командну роботу і соціальне схвалення, прагнення погоджувати свої думки і рішення із думкою авторитетних осіб і колективу, схильність до конформізму.

Загалом для них характерні висока комунікативна і соціальна активність, екстравертованість, емоційна відкритість, здатність успішно встановлювати і підтримувати міжособистісні зв'язки.

Для ціннісної сфери даної групи характерна орієнтація на цінності:

1) творчої самореалізації і універсалізму («свобода розвивати власні ідеї і здібності»; «свобода визначати та пропонувати соціуму власні дії»; «ствердження справедливості, рівності й захисту всіх людей»; «збереження навколишнього середовища»)

2) влади і соціального самоствердження («влада через контроль матеріальних і соціальних ресурсів»; «успіх в відповідності до соціальних стандартів»; «влада через контроль над людьми»; «безпека і влада завдяки підтримці громадського іміджу й недопущення принижень»).

Це вказує на те, що у відомій піраміді потреб А. Маслоу школярі обговорюваної групи орієнтовані на верхні рівні цієї «піраміди»: компетентність, професіоналізм, самоповага, повага з боку інших, визнання, досягнення успіху і високої оцінки, кар'єрне і службове зростання; у поєднанні з пізнанням і самопізнанням, самоактуалізацією, самовираженням, самоідентифікацією.

Високі показники шкали КПУ(ІО) вказують на когнітивно-поведінкові установки школяра, які свідчать про потенційну інтелектуальну або інтелектуально-академічну обдарованість. Це проявляється у відповідях «так» або «часто», «завжди» на наступні запитання:

1. Чи подобається тобі дізнаватися щось нове в школі (на уроках)?
2. Чи є в тебе улюблений предмет в школі? (майже всі)
3. Чи є в тебе улюблений тип завдань (задач, вправ тощо), які тобі подобається виконувати найбільше?
6. Чи важлива для тебе похвала вчителя?
7. Чи подобається тобі в процесі навчання просуватися все далі (самостійно заглиблюватися в цікаві для тебе питання)?
9. Чи вважаєш ти своїм обов'язком завжди виконувати домашнє завдання, якщо його ніхто не буде перевіряти?
10. Чи вважаєш ти навчання в школі (гімназії, ліцеї тощо) важливим етапом у своїй майбутній професійній кар'єрі?
19. Чи подобається тобі робота, що вимагає чіткого дотримання інструкції або використання заданого алгоритму?
27. Чи вважаєш ти, що в будь-якому навчанні насамперед потрібні порядок, послідовність, дисципліна, сумлінне виконання завдань?

Здобувачів освіти, які показують високі бали за фактором КПУ(ІО) можна описати наступним чином.

Вони демонструють достатньо добре розвинений вербальний інтелект, оригінальність асоціацій щодо невербального стимульного матеріалу, але їх загальний показник креативності мало відхиляються від середньостатистичного рівня. Також частіше посередніми в них є показники надситуативної активності (або ця група є дуже неоднозначною за даним параметром, оскільки включає як дітей із високою надситуативною активністю, так і з низькою). Особливістю таких учнів також є ухилення від ризику, обережність, прагнення розрахувати можливі наслідки рішень, відмова від тих рішень, які, на їх думку, надійно не гарантують бажаний чи очікуваний результат.

Аналіз особистісних якостей учнів цієї групи дозволив також відмітити деякі їх особливості. Це зокрема:

- сумлінність, відповідальність, стабільність, врівноваженість, наполегливість, схильність до моралізування, розумність, сумлінність. Розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділова спрямованість;

- певна схильність до невмотивованих неспокою і тривожності, занепокоєння своєю успішністю і результативністю, невпевненість, епізодичні сумніви у своїх силах і можливостях, в удачі; схильність до передчуттям, самобичування, до почуття провини і депресивних реакцій;

- орієнтація на командну роботу і соціальне схвалення, прагнення погоджувати свої думки і рішення з думкою авторитетних осіб і колективу, схильність до конформізму;

- інтегрованість особистості, цілеспрямованість, наявність вольових зусиль до розвитку в собі соціально схвалюваних якостей: самоконтролю, самодисципліни, наполегливості, свідомості, відповідності етикету і врахуванню громадської думки щодо ділових якостей особистості.

У цілому – це особистість значною мірою залежна від групи (соціуму), є пасивною або реактивною, потребує підтримки інших осіб і яка орієнтує свою поведінку в напрямку людей, які таку підтримку надають. Домінантність і автономна «бунтівливість» невисока, відмічається готовність слідувати ззовні «заданому курсу».

Для ціннісної сфери даної групи характерні орієнтація на цінності:

- 1) безпека та традиційність («Безпека і стабільність у суспільстві в цілому»; «Дотримання правил, законів і формальних зобов'язань»; «Безпека в безпосередньому оточенні»; «Підтримка та збереження культурних, сімейних або релігійних традицій».

- 2) соціоцентризм («Уникнення засмучення або заподіяння шкоди іншим людям»; «Прагнення бути надійним і таким, що заслуговує довіру з боку внутрішньої групи», «Визнання своєї незначності в ширшому плані речей»; «Відданість благополуччю членів групи»; «Прийняття та розуміння тих, хто відрізняється від мене»; «Чуттєве задоволення»).

Дана система цінностей вказує, що за пірамідою потреб А. Маслоу, школярі з інтелектуально-академічною обдарованістю орієнтовані на нижні і середні рівні цієї «піраміди», які відображають потребу в безпеці (прагнення

відчувати себе захищеним, уникнення ризику і невдач, спрямованість на комфорт, фінансове благополуччя, стабільні умови життя), а також потребу в приналежності до соціуму (прагнення любити і бути прийнятим іншими, отримувати увагу до себе, спрямованість на соціальні зв'язки, спілкування, прихильність, турботу про інших, спільну діяльність).

Високі показники шкали КПУ(АО) вказують на когнітивно-поведінкові установки школяра, які свідчать про потенційну академічну обдарованість (підвищену здатності до навчання). Це проявляється у відповідях «так» або «ні» на наступні запитання:

5. Чи хочеш ти завжди бути попереду всіх?
9. Чи вважаєш ти своїм обов'язком завжди виконувати домашнє завдання, якщо його ніхто не буде перевіряти?
16. Чи прагнеш ти дотримуватися повністю всіх вимог при оформленні своєї роботи з будь-якого предмета?
17. Чи прагнеш ти брати участь у конкурсі Малої академії наук та інших науково-дослідних проєктах? (ні)
19. Чи подобається тобі робота, що вимагає чіткого дотримання інструкції або використання заданого алгоритму?
21. Чи маєш ти проблеми з дисципліною? (ні)
22. Чи маєш ти проблеми з ким-небудь з учителів (конфлікти, непорозуміння)? (ні)
26. Чи буває в тебе так, що ти, захопившись процесом цікавої роботи, не доводиш її до кінця? (ні)
27. Чи вважаєш ти, що в будь-якому навчанні насамперед потрібні: порядок, послідовність, дисципліна, сумлінне виконання завдань?

Діти з високими балами за фактором КПУ(АО) зазвичай показують хороші результати в психометричному інтелекті (на значущому рівні у вербальному, на рівні статистичної тенденції – у математичному інтелекті) та академічній успішності, однак, не проявляють високої креативності та надситуативної активності при вирішенні завдань відкритого типу.

Аналіз особистісних якостей учнів цієї групи дозволив також відмітити деякі їх особливості. Зокрема, це:

- емоційна стабільність, врівноваженість, стійкість в інтересах, працездатність;
- м'якість, поступливість, тактовність, лагідність, люб'язність, залежність, покірливість, послужливість, шанобливість, сором'язливість, скромність;
- розсудливість, обережність, розсудливість у виборі партнера по спілкуванню; схильність до заклопотаності, занепокоєння про майбутнє, песимістичність у сприйнятті дійсності, стриманість у прояві емоцій;
- сумлінність, відповідальність, стабільність, наполегливість, схильність до моралізування, розумність, сумлінність. Розвинене почуття обов'язку і

відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділова спрямованість;

– консервативність, стійкість по відношенню до традицій, сумніви в ставленні до нових ідей і принципів, схильність до моралізації, опір змінам, вузькість інтелектуальних інтересів, орієнтація на конкретну реальну діяльність; схильність вважати правильним усе, чому навчають;

– інтегрованість особистості, цілеспрямованість, наявність вольових зусиль до розвитку в собі соціально схвалюваних якостей: самоконтролю, самодисципліни, наполегливості, свідомості, відповідності етикету і врахуванню громадської думки щодо ділових якостей особистості.

Загалом можна констатувати схильність до пасивності і задоволеності тим, що є – однак при здатності домагатися того, що для нього є важливим; схильність підкорятися, залежність від групи, потреба в підтримці інших осіб і орієнтація на людей, які таку підтримку надають.

Для ціннісної сфери даної групи характерні орієнтація на цінності:

1) безпека та традиційність («безпека і стабільність у суспільстві загалом»; «дотримання правил, законів і формальних зобов'язань»; «безпека в безпосередньому оточенні»; «підтримка та збереження культурних, сімейних або релігійних традицій»).

2) соціоцентризм («уникнення засмучення або заподіяння шкоди іншим людям»; «прагнення бути надійним і таким, що заслуговує довіри з боку внутрішньої групи», «визнання своєї незначності в ширшому плані речей»; «відданість благополуччю членів групи»; «прийняття та розуміння тих, хто відрізняється від мене»; «чуттєве задоволення»).

3) влада і соціальне самоствердження («влада через контроль матеріальних і соціальних ресурсів»; «успіх в відповідності до соціальних стандартів»; «влада через контроль над людьми»; «безпека і влада завдяки підтримці громадського іміджу і недопущення принижень»).

Ціннісна сфера цієї групи багато в чому є аналогічною до попередньої, тобто відображає орієнтацію, насамперед, на задоволення потреби в безпеці (прагнення відчувати себе захищеним, уникнення ризику і невдач, спрямованість на комфорт, фінансове благополуччя, стабільні умови життя), а також потреби в приналежності до соціуму (прагнення любити і бути прийнятими іншими, отримувати і увагу до себе, спрямованість на соціальні зв'язки, спілкування, прихильність, турботу про інше, спільну діяльність). Разом з тим для певної частини цієї групи школярів відзначається прагнення до самоствердження в соціумі через владу і контроль матеріальних, фінансових і людських ресурсів.

ОЦІНЮВАННЯ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

На основі вивчення досвіду та досліджень закордонних фахівців із психології обдарованості, а також урахуваючи результати тривалої експериментальної роботи з обдарованими дітьми та молоддю (протягом 2010–2021 рр.) нами було сформовано низку рейтингових шкал (системи експертних оцінок), які дозволяють здійснити первинну діагностику-скринінг потенційної обдарованості українських старшокласників та студентів. На основі результатів тривалих емпіричних досліджень нами було підтверджено нетотожність різних видів обдарованості, хоча, було виявлено певні кореляції. Так, достатньо часто корелюють академічна та інтелектуальна обдарованість, інтелектуальна і творча, але значно рідше можливі позитивні зв'язки між академічно і творчою обдарованостями [1–3; 6].

За результатами згаданих вище досліджень було сформовано три основні переліки базових критеріїв, за допомогою яких експерти мають можливість збудувати рейтинги потенційної обдарованості здобувачів освіти.

Загальна інструкція для експертів

Зверніть увагу. Для об'єктивного оцінювання поведінкових проявів до роботи з методикою рекомендується долучити 3–4 педагогічних працівників (у тому числі, класного керівника або куратора групи), які викладають основні навчальні або профільні дисципліни. Важливо, щоб експерти достатньо добре знали тих, кого оцінюють, спостерігаючи за ними не менше 2–3 семестрів.

Інструкція: заздалегідь прочитайте та обдумайте запропонований перелік рис і поведінкових характеристик – вони також є критеріями оцінки. У списку учнів класу поставте оцінку (бал) у стовпчику, який відповідає певному критерію. Ваші оцінки мають відображати частоту, з якою Ви спостерігали кожну характеристику:

- ✓ 1 – не проявляється або майже не проявляється
- ✓ 2 – рідко
- ✓ 3 – проявляється час від часу, залежно від ситуації
- ✓ 4 – проявляється досить часто
- ✓ 5 – проявляється майже постійно

Важливо: якщо експерт учня знає недостатньо, щоб оцінити його поведінку за одним чи кількома критеріями, їх (пункти методики) варто пропустити.

Приклад роботи з методикою наведено в *таблиці 5*.

ШКАЛА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ АКАДЕМІЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

1. Демонструє стабільні високі успіхи у навчанні у всіх предметах.
2. Використовує великий і точний (адекватний) словниковий запас, щоб передати свої (або чужі) думки, як усно, так і письмово.

3. Легко («граючись») навчається, швидко розуміє те, що сприймає (бачить, чує, читає тощо), одразу розуміє вказівки, пояснення та інструкції.
4. Демонструє чудову пам'ять – як оперативну (короткострокову, наприклад, може повторити довгі послідовності числівників після їх прослуховування або прочитання), так і довгострокову (наприклад, може пригадати детальну інформацію, вивчену в попередніх класах тощо). Під час відтворення засвоєного матеріалу репродукує також дрібниці, деталі, зокрема несуттєві.
5. Демонструє значні знання з конкретної академічної сфери (наприклад, знає про предмет чи тему більше, ніж однолітки, знає більше, ніж інформація, яка міститься в підручниках для певного класу тощо).
6. Демонструє задоволення процесом навчання.
7. Добре адаптований до процесу навчання в школі, не має проблем у відносинах з учителями, однокласниками.
8. Не має проблем з навчальною дисципліною, робить домашню роботу, навіть якщо її виконання не перевіряють.
9. Демонструє широкий недиференційований спектр інтересів – проявляє пізнавальну активність та інтерес до більшості навчальних дисциплін, тем, але не має суттєвих переваг.
10. Честолюбний, цілеспрямований, прагне досягати результатів, за які отримує високу оцінку учителів; задоволений своїми визнаними успіхами, пишається ними та бажає досягти більшого.
11. Завжди виражає готовність (відкликається на пропозицію) брати участь у додаткових освітніх програмах та проектах, але не завжди проявляє власну ініціативу в цьому.
12. Має достатньо великий запас знань з різноманітних тем та намагається їх постійно розширювати, демонструє гарну ерудицію, любить різні пізнавальні джерела (словники, довідники, сайти із цікавими фактами).
13. Не схильний ризикувати, обережний відносно занадто оригінальних ідей проєктів.
14. Демонструє здатність пильно концентруватися на темі (завданні, цілі) довгий час.
15. Має значну і домінуючу потребу в зовнішній мотивації в роботі (через похвалу, ті чи інші заохочення, нагороди).
16. Поважає вчителів та вищих за статусом чи рангом осіб.
17. Проявляє себе як раціональна організована людина.

ШКАЛА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНOSTI

1. Демонструє високу (середній бал вище 10) та стабільну (не менше 2–3 семестрів) академічну успішність з однієї / кількох суміжних навчальних дисциплін, або з усіх базових навчальних дисциплін.
2. Має високий вербальний інтелект: адекватно та точно використовує на уроках великий словниковий запас, щоб передати думки (усно та/або письмово). Може передавати (усно або письмово) та редагувати текст,

інформацію чітко та стисло, зберігаючи суть. Влучно виражає дрібні відтінки значення за допомогою великої кількості синонімів. Можуть використовувати метафори та аналогії для пояснення складних концепцій і зв'язків між різними явищами.

3. Ерудований, демонструє великий запас інформації та знань з певної теми (предмета, питання), який перевищує середньостатистичний рівень у класі.

4. Легко розуміє те, що бачить, чує, читає тощо (наприклад, зразу розуміє вказівки, пояснення та інструкції), демонструє здібність одразу схопити основне (сутність питання, проблеми), схвачує «на льоту».

5. Легко розуміє абстрактні поняття, легко досягає успіхів у предметах, які вимагають розвиненого абстрактного мислення (наприклад, математика, філософія, економіка, природознавство, іноземні мови тощо), адекватно оперує абстракціями (поняття, схеми, моделі тощо).

6. Вибірковий у інтересах (навчальний предмет в школі, позаурочній діяльності, має улюблений предмет у школі).

7. Уважний, здатен до тонкого і точного спостереження, відразу розпізнає та вказує на помилки чи недогляди в освітньому середовищі чи навколо нього (наприклад, знаходить орфографічну помилку у вчителя на дошці, знаходить помилку в підручнику тощо).

8. Розглядає (або намагається) ситуації та проблемні питання з різних точок зору (наприклад, приймає і цінує, як позитивні, так і негативні наслідки, оскільки вони необхідні, навіть якщо вважає їх неприємними; може успішно доводити обидві сторони проблеми тощо).

9. Активний у навчанні: задає вчителю глибокі запитання щодо досліджуваних проблем, окремих тем, дотичних до власних інтересів; схильний до пошуку та знаходження розуміння причинно-наслідкового зв'язку («чому так?»), задає такі запитання вчителю; також схильний до пошуку інформації самостійно.

10. Зацікавлений у розв'язуванні більш складних навчальних задач та проблем (загальних або предметних, особливо дотичних до сфери власних інтересів).

11. Схильний до перфекціонізму – досить критично ставиться до свого академічного успіху (власна оцінка своїх досягнень не менш важлива, ніж оцінка вчителя), критичний до своєї роботи, ставить високі стандарти якості, часто переробляє роботу для того, щоб вдосконалити її.

12. Проявляє інтерес до наукових досліджень, науково-технічних проєктів. Самостійно (за власною ініціативою) обирає додаткові (факультативні) освітні програми і проєкти, досягає успіхів.

13. Більше або раніше, ніж однолітки, проявляє інтерес до багатьох «дорослих» тем, пов'язаних із філософією, релігією, політикою, етикою, науковими дослідженнями.

14. Здатен до тривалого зосередження на певній темі (питанні, проблемі) довгий час завдяки стійкому власному інтересу, проявляє завзятість у пошуку інформації з теми, що викликає зацікавлення.

15. Демонструє самостійність у навчанні, не потребує постійного керівництва вчителем, має високий рівень саморегуляції та самоконтролю.

16. Має незначну потребу в зовнішній мотивації в роботі, що здається захопливою з самого початку, орієнтується на себе, свою точку зору.

17. Має свою власну точку зору, не боїться відрізнятись від інших, може обґрунтувати свою думку.

18. Демонструє ефективне застосування навичок логічного і критичного мислення, швидко виявляє логічні помилки, аргументує свою думку.

19. Уточнює, розвиває ідеї інших людей, використовуючи їх як «відправну точку» у власній роботі, але не копіює їх.

20. Успішний в іграх-стратегіях, де потрібно прораховувати дії на кілька кроків наперед.

ШКАЛА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНOSTI

1. Здатен поєднувати (компілювати) засвоєну інформацію, щоб створювати нові цікаві ідеї; переносить знання з однієї ситуації в іншу. Уточнює, розвиває ідеї інших людей, використовуючи їх як «відправну точку» у власній роботі, але не копіює їх.

2. У своїй навчальній (і не лише) діяльності генерує та реалізує творчі й оригінальні ідеї, які є власними, самостійними (наприклад, розв'язує задачі з математики (фізики, хімії тощо), використовуючи операції чи способи вирішення, які відрізняються від тих, що надаються під час навчання; може давати нестандартні відповіді на питання, які передбачають відповіді стандартні.

3. Вибірковий в інтересах (навчальна дисципліна у школі, позаурочній діяльності), демонструє успішність у сферах, дотичних до особистих інтересів, утім, можливі посередні успіхи в «нецікавих» для нього (неї) дисциплінах.

4. Творчо (виразно) використовує усну мову для формулювання думок та ідей, та/або демонструє творчі здібності в письмі (наприклад, в оповіданнях, есе, звітах про досвід чи події тощо). Наприклад, може легко знаходити слова для вираження думок у діалозі, швидко і розгорнуто відповідати на запитання чи обговорювати проблеми тощо, демонструючи образність мови, стилістичні та уявні фігури мовлення такі, як каламбур та незвичні аналогії. Цікавий оповідач, використовує додаткові епітети, щоб додати фарб, емоцій та краси мовленню (письму), влучно і нестандартно виражає дрібні відтінки значення за допомогою великої кількості синонімів.

5. Пропонує багато варіантів вирішення проблем чи задач (здатен генерувати велику кількість ідей або рішень, пропонуючи багато варіантів).

6. Має розвинене почуття гумору – не лише активно реагує на гумор, але й створює власні вдалі і дотепні жарти (дотепність високо оцінюється оточенням); здатний бачити кумедне в ситуаціях, які іншим можуть не здаватися смішними.

7. Розглядає (або намагається розглядати) ситуації та проблемні питання із різних точок зору (наприклад, приймає негативні наслідки, навіть

вважає їх неприємними; може успішно доводити обидві сторони проблеми тощо; розглядає або пропонує різні альтернативні методи для досягнення мети).

8. Має розвинене почуття прекрасного – естетичний смак (здатен зрозуміти та цінувати мистецькі твори, дизайн, архітектуру, музику та інші прояви естетичної цінності). Може відрізнити високохудожні роботи від низькохудожніх.

9. Демонструє пригодницький дух, готовий йти на ризик, завжди прагне пробувати щось нове; не боїться невдач, схильний до авантюр.

10. Схильний до перфекціонізму – досить критично ставиться до свого творчого успіху (власна оцінка своїх досягнень не менш важлива, чим оцінка вчителя). Критичний до своєї роботи, ставить високі стандарти якості, часто переробляє роботу для того, щоб вдосконалити її.

11. Здатен вдосконалювати або творчо, незвично, видозмінювати об'єкти, ідеї, завдання, з якими працює; здатен до гри фантазіями, ідеями питання (альтернативними в тому числі). Охоче експериментує з багатьма матеріалами, методами та техніками при спробах вирішити проблему (проблемне питання).

12. Сприймає протилежні позиції (опозиційні до загальноприйнятих), демонструє готовність і сміливість до того, щоб відрізнитися від інших.

13. Демонструє самостійність у роботі, не потребує постійного керівництва від вчителя, прагне до формування власної незалежної позиції.

14. Має незначну потребу в зовнішній мотивації в роботі, важливішим є особистісний інтерес, захоплення, тобто мотивація більш внутрішня.

15. Має свою неформальну точку зору (хоча не завжди активно захищає її), не боїться конфлікту думок.

16. Любить брати участь у художній (шкільній чи позашкільній) діяльності. Охоче візуально зображає свої ідеї (як актор, сценарист, режисер, художник тощо). Якщо захоплюється мистецтвом, то надає перевагу нетрадиційним рішенням художніх проблем (завдань, проєктів) на противагу традиційним і усталеним.

17. Намагається і може об'єднувати велику кількість елементів у цілісний витвір (мистецький чи абстрактно-інтелектуальний – твори, схеми, структури, моделі тощо).

18. Особливо чутливий до навколишнього середовища. Пильний спостерігач – бачить незвичне або те, що може бути непомічене іншими.

19. Привносить гармонію і порядок у свою роботу (звіт, есе, твір, контрольні завдання тощо), що проявляється в особливій чіткості або естетичності результату праці.

20. Проявляє завзятість у пошуку інформації зі сфери своїх інтересів, здатен довгий час, не втомлюючись, концентруватися на творчій роботі, що відповідає особистим інтересам.

ШКАЛА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

1. Демонструє відмінні маніпулятивні (технічні) навички як виконавець у діяльності художньо-естетичного напрямку (музика, живопис, танець, ліплення, художня обробка матеріалів чи оформлення об'єктів, шиття, в'язання, декоративно-прикладне мистецтво, фотографія, відеозйомка тощо).

2. Демонструє яскраву уяву, розвинену фантазію, образність, оригінальність та експресію в художній діяльності (музика, живопис, танець, ліплення, художня обробка матеріалів чи оформлення об'єктів, шиття, в'язання, декоративно-прикладне мистецтво, фотографія, відеозйомка тощо).

3. Має відмінні музичні здібності (має абсолютний слух, почуття ритму, музичну пам'ять тощо, співає, грає на музичних інструментах, створює або аранжує музику).

4. Має відмінні здібності до малювання, живопису.

5. Успішно виступає перед аудиторією як актор (наприклад, у шкільних виставах, сценках, дебатах, комедійних постановках, танцях тощо).

6. Демонструє творчі здібності до письма (пише прозу, поезію, сценарії, есе, щоденники, листи, звіти про особовий досвід, репортажі про події тощо), використовує додаткові епітети, щоб додати фарб, емоцій та краси мовленню (письму), влучно і нестандартно виражає дрібні відтінки значення за допомогою великої кількості синонімів.

7. Демонструє високо розвинені здібності до танцю (як виконавець, імпровізатор, постановник), успішно використовує пантоміму.

8. Експресивно і тонко (влучно) використовує голос та міміку, щоб передати та посилити значення, контекст, приховані сенси, викликаючи емоційну реакцію аудиторії.

9. Цікавий експресивний оповідач, має популярність у цій ролі.

10. Має розвинене почуття прекрасного, естетичний смак; може відрізнити високохудожні роботи від низько художніх.

11. Із цікавістю, активно та успішно проявляє себе на заняттях, пов'язаних із знайомством з мистецтвом і світовою культурою.

12. Цікавиться архітектурою міст і країн, схильний подорожувати з метою побачити архітектуру на власні очі.

13. Багато фотографує (знімає відео) природу, експериментує, використовує незвичні ракурси, техніки, прийоми тощо.

14. Часто відвідує (або зацікавлений у цьому) художні виставки, концерти видатних музичних виконавців, спектаклі.

ШКАЛА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЛІДЕРСЬКОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

1. Ровесники вважають учня (ученицю) лідером, часто обирають на керівну посаду в різних видах спільної діяльності (ігрової, навчальної тощо – як капітана команди, керівника групового проекту, старосту).

2. Охоче бере на себе запропоновану лідерську роль у діяльності класу, школи, громадських організацій (наприклад, волонтерство), а також

успішно її виконує. Успішно ініціює та організовує роботу спільноти (наприклад, створює групу з метою проведення шкільних танців чи пікніка, організовує комп'ютерний або науковий клуб, керує невеликими групами в ігровій чи соціальній діяльності тощо).

3. Самостійно пропонує свою кандидатуру для участі у виборах на керівну посаду в системі шкільного та іншого самоуправління та не боїться такої ініціативи.

4. Демонструє характер і чесність, демонструючи та практикуючи такі якості, як щирість, справедливість, працьовитість тощо (наприклад, пропонує набір правил чи кодексу поведінки для класу, бере участь у складанні кодексу честі учня, наполягає на справедливості при вирішенні конфліктних ситуацій або проблемних дискусій).

5. Охоче бере участь у практиці наставництва (тьюторства) при взаємодії з молодшими учнями.

6. Демонструє впевненість у собі під час спілкування з однолітками, активно відстоює свою позицію чи думку, навіть якщо знаходиться в меншості.

7. Демонструє тенденцію спрямовувати спільну діяльність коли співпрацює з іншими (чи керує нею).

8. Поважає вчителів та вищих за статусом чи рангом осіб.

9. Демонструє самоконтроль при конфліктному спілкуванні з однолітками.

10. Здатен узгоджувати, пов'язувати конкретні дії учасників спільної діяльності для досягнення спільної мети.

11. При спільній роботі в групі вивчає інформацію та наявні ресурси, які необхідні для виконання завдання; може передбачати наслідки або ефект спільних (групових) дій.

12. Раціонально структурує свою діяльність у якості (ролі, статусі) лідера-керівника групи, встановлює послідовність індивідуальних кроків робочого процесу для досягнення запланованої мети; контролює проміжні результати з урахуванням плану та часу.

13. Здатен до ефективної самоорганізації.

14. Успішно проявляється в стратегічних іграх (або в конкретній практичній діяльності, де потрібно прораховувати на декілька кроків наперед).

15. Демонструє вміння правильно розставляти пріоритети, коли організує свою та групову роботу.

16. Здатен бачити оптимальні способи розподілу завдань між учасниками групової діяльності.

17. Добре орієнтується в часі (враховує його ліміти, дедлайни), організуючи групову діяльність.

18. Здатен психологічно мотивувати, спонукати інших на досягнення загальної мети.

19. Здатен заряджати інших енергією, ентузіазмом, оптимізмом.

20. Готовий взяти на себе можливий ризик та відповідальність за його наслідки в групових проектах, колективній діяльності.

ШКАЛА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ ПРАКТИЧНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ

1. Швидко засвоює та ефективно застосовує технічні навички, прийоми, вміння в роботі з предметно-матеріальним світом або певним простором (практична та експериментальна робота на заняттях із фізики, хімії, трудове навчання).

2. Швидко вирішує питання практичного характеру, які не потребують теоретичних знань, попереднього досвіду чи спеціального навчання.

3. Добре пристосовується до різких неочікуваних змін в житті (зміна місця проживання, соціального оточення, культурно-мовного середовища).

4. Добре розуміється на питаннях економічно-фінансового характеру, здатен до раціонального використання своїх (або спільних) матеріальних ресурсів із максимальним ефектом.

5. Демонструє творчу винахідливість у ситуаціях, що потребують швидкого вирішення певної проблеми практичного характеру, пов'язаної з повсякденним життям, задоволенням базових потреб.

6. Охоче та з мінімальними зусиллями вирішує побутові й повсякденні проблеми і завдання, зокрема ті, що потребують нестандартного підходу.

7. Має схильність та здібності до роботи руками або до праці з інструментами, механізмами, матеріалами, сировиною – для створення певного продукту (технічні, технологічні та виробничі види діяльності).

8. Має розвинений просторовий інтелект, добре орієнтується в просторових взаємовідносинах предметів або в їх цілісній взаємопов'язаності.

9. Здатен швидко розбиратися в схемах, кресленнях, конструкціях матеріальних об'єктів, може створювати їх сам.

10. Здатен орієнтуватися в психології оточуючих, використовувати їх для власних потреб та цілей, адекватно обирає тактику поведінки з ними.

11. Здатен інтуїтивно відчувати, на якому етапі процесу реалізації діяльності можуть виникнути труднощі чи проблеми та вжити необхідні заходи.

12. Успішно застосовує інформацію (досвід), отриманий в одній ситуації, до нової ситуації, яка може бути як схожою, так і відмінною.

13. Швидко і точно визначає яка саме інформація, ресурси, матеріали, інструменти необхідні для виконання завдання (задачі), досягнення мети.

14. Здатен одразу визначити наскільки ідея (теорія, концепція, пропозиція) може бути реалізована з практичної точки зору, за наявності тих ресурсів, що є на даний час; яка з можливих тактик щодо досягнення мети (вирішення завдання) є найменш «затратною».

15. Не схильний планувати далеко вперед, вирішує проблеми «по мірі їх виникнення».

16. Має хобі, пов'язане з використанням маніпулятивно-технічних навичок.

17. Охоче допомагає іншим у вирішенні проблем практично-повсякденного характеру.

Обробка результатів: підраховується сума сирих балів по усім пунктам, де не було пропущених відповідей. Отримана сума переводиться у відносні показники (%).

Наприклад: Учень 1 – отримано відповіді від експерта по усім сімнадцяти критеріям, сумарна експерта оцінка становить 74 бали, що дорівнює 87 %.

Можливий максимум оцінок – 85 балів, що становить 100 % (5 (балів) × 17 (запитань) = 85 (сирих балів) = 100 %.

Можливий мінімум оцінок становить 17 балів, що дорівнює 17 % (1 × 17 = 17 %).

Таблиця 5

Приклад роботи з методикою «Оцінювання когнітивно-поведінкових характеристик обдарованих учнів»

Оцінка поведінкових проявів академічної обдарованості				
Твердження	Учень 1	Учень2	Учень 3	Учень N
1. Демонструє стабільні високі успіхи в навчанні у всіх предметах	5	3	...	...
2. Використовує великий і точний (адекватний) словниковий запас, щоб передати свої (або чужі) думки, як усно, так і письмово.	4	2	....	...
...	3	2	....	...
17. Проявляє себе як раціональна організована людина.	4	3	....	....
Сумарна експертна оцінка проявів академічної обдарованості	74	42	35	...
Рівень проявів академічної обдарованості	Вище середнього	Середній	Нижче середнього	...
Оцінка поведінкових проявів інтелектуальної обдарованості				
1. Демонструє високу (середній бал вище 10) та стабільну (не менше 2-3 семестрів) академічну успішність з однієї / кількох суміжних навчальних дисциплін, або з усіх базових навчальних дисциплін.	5			
....	...	...	...	...

Твердження	Учень 1	Учень2	Учень 3	Учень N
20. Успішний в іграх-стратегіях, де потрібно прораховувати дії на кілька кроків наперед.	4	2	5	...
Сумарна експертна оцінка проявів інтелектуальної обдарованості	71	53	80	...
Рівень проявів інтелектуальної обдарованості	Вище середнього	Середній	Вище середнього	...
Оцінка поведінкових проявів творчої обдарованості				
1. Здатний поєднувати (компілювати) засвоєну інформацію, щоб створювати нові цікаві ідеї; переносить знання з однієї ситуації в іншу. Уточнює, розвиває ідеї інших людей, використовуючи їх як «відправну точку» у власній роботі, але не копіює їх.	2	3	5	...
...	...	...	...	...
20. Проявляє завзятість у пошуку інформації зі сфери своїх інтересів, здатен довгий час, не втомлюючись, концентруватися на творчій роботі, що відповідає особистим інтересам.	4	3	4	...
Сумарна експертна оцінка проявів творчої обдарованості	45	51	85	...
Рівень проявів творчої обдарованості	Середній	Середній	Високий	

Рівні оцінки:

85 % і більше – високий

61–84 % – вище за середній

40–60 % – середній

25–39 % – нижче за середній

25 % і менше – низький (тобто на момент тестування обдарованість певного виду експертами не зафіксована)

Важливо відмітити, що оцінки різних експертів можуть істотно відрізнятися один від одного. Тому при узагальненні результатів необхідно визначити середнє арифметичне (СА) сумарних оцінок для формування рейтингів для кожного учня (табл. 6).

Обрахунок сумарних результатів із методикою «Оцінювання когнітивно-поведінкових характеристик обдарованих учнів»

Академічна обдарованість					
Учні	Експерт 1	Експерт 2	Експерт 3	Експерт 4	СА-показник
Учень 1	70 %	65 %	60 %	58 %	63 %
Учень 2	38 %	45 %	50 %	31 %	41 %
...	...	...	...	...	...
Учень N	81 %	75 %	70 %	63 %	72 %
Інтелектуальна обдарованість					
Учень 1	71 %	80 %	75 %	68 %	74 %
...					
Учень N	53 %	40 %	68 %	41 %	51 %
Творча обдарованість					
Учень 1	45 %	51 %	50 %	40 %	47 %
...					
Учень N	22 %	27 %	30 %	25 %	26 %

Аналогічно представленому алгоритму будуються (формується) узагальнені рейтинги для інтелектуальної і творчої обдарованості учнів закладу освіти. Таким чином, незважаючи на достатньо тривалий і послідовно-детальний процес такого експертного оцінювання, педагогічний колектив, щорічно здійснюючи цей скринінг – має можливість формувати досить тонкий експертно-оціночний «диференціал», що дозволяє визначити та збудувати оптимальні індивідуальні освітні траєкторії для кожного зі здобувачів освіти.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОБДАРОВАНOSTІ. СЛОВНИК-ДОВІДНИК

ОБДАРОВАНІСТЬ. Загальноприйнятого нині визначення обдарованості немає і не може існувати. Це пов'язано із такими факторами, як:

- належність дослідників обдарованості до різних культурно-історичних спільнот та до різних науково-психологічних шкіл;
- суб'єктивною прихильністю до тих чи інших концептуально-методологічних підходів;
- індивідуальним суб'єктивно-особистим та професійним – і тому завжди обмеженим – досвідом.

Також проблеми означення терміну пов'язані із об'єктивно існуючими різними *типами розвитку обдарованості* (або властивою кожному індивіду своєї особливої «внутрішньої логіки розвитку»):

1) «вундеркіндним» – ранній прояв здібностей, що не гарантує збереження обдарованості в зрілому віці («10 років – геній, 15 – талант, 20 – пересічна людина» китайське прислів'я);

2) «невундеркіндним» – пізня реалізація, за відсутності об'єктивно зафіксованих чи суб'єктивно зазначених проявів обдарованості в дитинстві;

3) «спорадичним» – «випадковий» сплеск творчої активності, що проявився лише одного разу протягом життя, несподівано для оточення і незалежно від віку, та реалізувався у неординарному, визнаному суспільством і часом, досягненні.

Останні два типи розвитку обдарованості так чи інакше свідчать про існування *латентної обдарованості* (імплицитної, такої, що проявляється пізно чи одноразово), що ускладнює розуміння феномену.

У свою чергу вундеркіндний тип розвитку обдарованості свідчить про те, що обдарованість може зникати під час переходу від дитинства до дорослості, і це не є чимось незвичайним чи прикритим. Оскільки ці діти, подорослішавши, стають відмінними фахівцями у обраній професійній сфері.

Якщо ж брати до уваги прояв обдарованості на момент тестування, можна виокремити апіорні (до-досвідові, «ліберальні») і апостеріорні (емпіричні, «жорсткі») визначення.

Як приклад апіорного розуміння обдарованості є трактування феномену як загальної передумови творчого розвитку та становлення творчої особистості («людина створена за образом і подобою Божою», «Бог є творець») – отже, від народження творчо обдарованими є, так чи інакше, усі або більшість людей. Однак, як показує практика, з цього не випливає, що цей творчий потенціал буде обов'язково реалізований.

Прикладом апостеріорного трактування обдарованості є розуміння конструкту як сукупності когнітивних і особистісних ресурсів, синергетичний ефект взаємодії яких реалізується у видатних, неординарних, таких, що мають безперечну соціокультурну цінність (в широкому значенні слова) досягненнях індивіда.

В останньому наведеному визначенні закладено критерій обдарованості – наявність досягнень. Так, якщо досягнення особистості очевидні, можна впевнено констатувати її обдарованість, якщо ж ні – цю характеристику не використовують. Однак означений підхід адекватний лише при роботі з дорослими, і, очевидно, не може застосовуватися при роботі з дітьми.

Тому при орієнтації на існуючі визначення обдарованості важливий віковий аспект:

- *чим молодша особистість, тим більш «ліберальним» має бути визначення* (виходячи з «презумпції невинності»). Ураховуючи сказане, обдарованість є інтегральною якістю психіки, що розвивається протягом життя (зокрема, мова йде про вроджені психофізіологічні особливості, а також інтелектуально-особистісні ресурси) та створює передумови високих, неординарних досягнень у будь-якій сфері діяльності.
- Чим старша людина, тим більшою мірою визначення обдарованості стає жорсткішим – завдяки перенесенню акценту із «можливостей» на «досягнення» особистості.

Зауважимо, міжнародна традиція трактування обдарованості робить акцент не лише і не стільки на високому інтелекті, скільки на високій креативності (зокрема, концепція Дж. Рензулі). Це створює основу визначення обдарованості як високо розвиненої щодо популяції здібності до творчості (у широкому сенсі слова, незалежно від сфери діяльності). Проте, загалом за вірності цього визначення обдарованості, воно ігнорує репродуктивно-виконавчий аспект багатьох видів професійної діяльності, так звані ручні ремесла, танець, спорт.

У найбільш загальному вигляді обдарованість можна визначити як: об'єктивно та суб'єктивно фіксований значущо (достовірно) вищий щодо загальнопопуляційного рівня потенціал особистості, під яким розуміється одна-дві здібності (спеціальна обдарованість) або комплекс здібностей (загальна обдарованість).

Варто мати на увазі, що у разі визнання за кожною людиною тієї чи іншої обдарованості, поняття «обдарованість» втрачає свій сенс і не повинно вживатися – ні у повсякденному, ні у науковому значенні слова. Тим часом у більшості мов світу поняття «обдарованість», «обдарована людина» вказують на те, що конструкт не може характеризувати кожного індивіда популяції і використовується для характеристики меншості.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБДАРОВАНОСТІ. Будь-яка класифікація будується на певній основі. Універсальної «основи» в психології обдарованості немає, тому не може бути і загальноприйнятої класифікації обдарованості. Поширені нині класифікації базуються на основі масштабу, сфері реалізації потенціалу, функціональності когнітивних ресурсів, мірі їх прояву тощо.

За умови розгляду обдарованості з точки зору *масштабу* розрізняють загальну обдарованість та спеціальну обдарованість (див. визначення «загальна обдарованість» та «спеціальна обдарованість»).

За умови розгляду обдарованості з точки зору *сфери реалізації потенціалу і типу завдань, яким надається перевага*, розрізняють: наукову (зокрема, теоретико-методологічна; теоретико-експериментальна; експериментально-прикладна); *соціальну* (комунікативна, соціально-комунікативна, комунікативно-фасилітативна, організаційно-лідерська, лідерська); *художньо-естетичну* (перцептивно-реактивна (емоційно-пасивна), оціночно-критична (інтелектуальна) та художньо-творча (активна)); *сенсомоторна* (спорт, танець, ремесла на рівнях: репродуктивний («виконавча майстерність» на основі вже наявного) та продуктивний (імпровізація, свої рішення, створення нового – стилю, школи тощо)); *практична* (соціально-практична (успішність у вирішенні фінансових та кар'єрних питань), предметно-практична (успішність вирішень побутових питань), техніко-технологічна чи інженерна) тощо.

За умови розгляду обдарованості з точки зору *функціональності когнітивних ресурсів психіки як інформаційної системи* (В. Дружинін) розрізняють: *академічну* обдарованість (набуття досвіду чи навченість); *інтелектуальну* обдарованість (адекватне застосування досвіду або інтелект); *творчу* обдарованість (перетворення досвіду, або креативність).

За умови розгляду обдарованості з точки зору *міри прояву обдарованості на даний момент* розрізняють: актуальну, потенційну, латентну обдарованості.

ЗАГАЛЬНА ОБДАРОВАНОСТЬ (ДОРΟΣЛІ) – високий рівень розвитку здібностей у двох і більше сферах діяльності, що проявляється у визнаних суспільством неординарних досягненнях. Прикладами загальної обдарованості дорослих є, зокрема: Леонардо да Вінчі (живопис, скульптура, архітектура, наука – природознавство, механіка, музика, література, філософія); Мікеланджело (скульптура, живопис, архітектура, поезія); Б. Паскаль (філософія, математика, фізика); І. Гете (література, природознавство – оптика, акустика, порівняльна морфологія живих організмів, геологія); Г. Сковорода (філософія, поезія, музика); Т. Г. Шевченко (поезія, живопис); К. Чюрльоніс (живопис, музика); П. Флоренський (філософія, богослов'я, наука, поезія). Згідно з даними дослідження американського психолога Б. Ейдусона, більше половини лауреатів Нобелівської премії захоплювалися принаймні одним видом мистецтва. При цьому майже всі мали хобі – від шахів до ентомології. Чверть із них були музикантами, 18 % малювали. У 25 разів частіше, ніж інші вчені, нобелівські лауреати займалися співом, акторською майстерністю чи танцями, в 17 разів частіше практикували візуальне мистецтво та в 12 разів частіше писали вірші чи прозу [14]. У цьому й проявляється загальна обдарованість, що імперативно вимагає від людини звертати увагу і на предмети, які на даний момент не входять до сфери її вузько професійного інтересу чи завдання. Результатом такого регулярного перемикання між різними практиками та діяльностями є те, що вчений здатний побачити у своїй роботі те, чого не помічають інші, а також побачити в ній слабкі чи сильні (перспективні) сторони та скоригувати напрямок на наступному етапі дослідження.

ЗАГАЛЬНА ОБДАРОВАНІСТЬ (ПІДЛІТКИ, СТАРШОКЛАСНИКИ)

– висока академічна успішність у всіх (або більшості) загальноосвітніх предметів та значима висока результативність у позашкільній інтелектуальній і творчій активності. Уточнимо, під позашкільною інтелектуальною активністю розуміється: участь у вимірі IQ загалом або окремих його складових, структура тестів якого не передбачає наявність типових завдань, що входять до навчальної програми; участь у створенні науково-дослідних та науково-творчих проєктів, що оцінюються незалежним журі.

СПЕЦІАЛЬНА ОБДАРОВАНІСТЬ – високий рівень розвитку здібностей (від однієї до більшості) однієї сфери діяльності, що проявляється у визнаних неординарних досягненнях.

Прикладами *спеціальної обдарованості в музичній сфері* є: музична творчість (композитор); співак – виконавець власних пісень (текст та музика); співак – виконавець пісенної творчості інших авторів; музикант-аранжувальник; диригент; музичний експерт-критик.

Різний діапазон функціональності проявляється в тому, що композитор та(чи) диригент не завжди ще й видатний виконавець (музикант чи співак), а музикант чи співак-виконавець не завжди може писати і (чи) аранжувати музику тощо.

Прикладами *спеціальної обдарованості у сфері літератури* є: написання поезії; написання прози; написання драматичних творів; літературний переклад; літературне редагування; написання різних за жанром творів, наприклад, прози та поезії; поєднання різних спеціалізацій, як то поезія та переклад.

Прикладами *спеціальної обдарованості в художній сфері (живопис, скульптура, дизайн у будь-якій сфері, декоративно-ужиткове мистецтво)* є: художник-крійтор, який створює свій стиль або, рідше, нову школу; художник-копіїст, виконавець, «репродуктор», оформлювач, ілюстратор тощо; експерт-мистецтвознавець у сфері живопису.

Прикладами *спеціальної обдарованості в художній сфері (танець)* є: танцюрист; хореограф.

Прикладами *спеціальної обдарованості в художній сфері (театральне та кіномистецтво)* є: актор; режисер; художник-постановник; оператор-постановник; декоратор, гример; композитор (музика до конкретної постановки).

Прикладами *спеціальної обдарованості в спорті (командному)* є: універсальний гравець (рідше) та гравець із вузькою функціональністю (частіше).

Прикладами *спеціальної обдарованості в спорті (індивідуальному)* є: теніс, гімнастика, легка та важка атлетика тощо.

Прикладами *спеціальної обдарованості у сфері науки (інтелектуальні види діяльності)* є: учений-генератор ідей, засновник нової наукової школи, теорії, концепції, методології; учений-критик чи учений-розробник, який

розвиває науку завдяки нейтралізації слабких та акцентуванні сильних аспектів ідей, запропонованих ученим-генератором; учений-педагог та популяризатор науки; учений-адміністратор, який створює та модерує роботу високотворчих команд та колективів.

Прикладами *спеціальної обдарованості в соціально-комунікативній сфері* є: менеджер (організатор роботи вискоефективних команд і колективів); психолог-фасилітатор, психотерапевт; педагог.

Прикладами *спеціальної обдарованості в інженерно-технічній (технічній) сфері* є: інженер-новатор, генератор принципово нових техніко-технологічних ідей у промисловості та виробництві; інженер-адаптер (раціоналізатор, компілятор, коректор), інженер-реконструктор (ремонт, налаштування, відновлення технічних систем).

Прикладами *спеціальної обдарованості у сенсомоторній сфері* (пов'язана із сенсомоторними навичками та вміннями) є: спортсмен, цирковий артист, ювелір, майстер декоративного народного промислу, військовий (наприклад, снайпер), нейрохірург тощо.

ТВОРЧА ОБДАРОВАНИСТЬ – системна якість психіки, що проявляється у високому рівні розвитку творчих здібностей, постійному активному інтересі до *завдань відкритого типу*, високому (підтвердженому експертами та результатами відповідних тестів) рівні розвитку *дивергентного мислення* та особистісній установці на *надситуативну активність*.

ЕСТЕТИЧНА ОБДАРОВАНИСТЬ – високий рівень розвитку комплексу естетичних здібностей, що включають три автономні елементи:

- *пасивно-перцептивний*: здатність виділяти в навколишньому світі об'єкти (природного та штучного походження) та явища, що відповідають критеріям краси, а також здатність глибоко емоційно реагувати та переживати естетичність об'єктів і явищ, у тому числі у формі катарсису;
- *інтелектуально-критичний*: здатність до оцінки ступеня естетичності (пропорційності, гармонійності) об'єктів за допомогою судження та у співвідношенні з ідеалом (еталоном);
- *активно-творчий*: здатність до створення об'єктів, які мають визнану експертами високу художньо-культурну цінність.

Зауважимо, естетична обдарованість необов'язково проявляється у всіх трьох означених елементах, і можливий яскравий прояв лише одного чи двох. Це свідчить про те, що *естетична обдарованість не завжди пов'язана з творчою обдарованістю*. У тому випадку, коли естетична обдарованість включає також і здатність продукувати високохудожні рішення у сфері мистецтва (музика, живопис, скульптура, театр, кіно тощо), можна стверджувати не тільки перетин естетичної та творчої обдарованостей, а і їх тотожність. Творча обдарованість може проявлятися і у сферах, досить далеких від художньої творчості – наприклад, у промислово-технологічних та інженерно-технічних розробках.

ХУДОЖНЯ ОБДАРОВАНІСТЬ – високий рівень розвитку здібностей до творчого самовираження в художній сфері: література, музика, живопис, скульптура, танець, дизайн, архітектура, моделювання, кіно- та театральне мистецтво, народні промисли ремесла тощо.

КОМУНІКАТИВНА ОБДАРОВАНІСТЬ – високий рівень розвитку здібностей до міжособистісної взаємодії, що дозволяє встановлювати взаємозбагачувальний *емоційно-неформальний* (з елементами інтелектуально-раціонального) контакт із партнерами з різних соціальних груп (незалежно від їх віку, статі, професії, соціокультурної, релігійної тощо приналежності), а також компромісна рівновага інтересів учасників комунікації при їхньому конфлікті. Показником комунікативної обдарованості є *популярність суб'єкта в мікросоціумі*, прагнення оточення до спілкування з ним, звернення до нього за емоційно-психологічною підтримкою в кризових ситуаціях. Комунікативна обдарованість тісно пов'язана із соціальною обдарованістю, але не тотожна їй.

СОЦІАЛЬНА ОБДАРОВАНІСТЬ – обдарованість, що проявляється в успішній *формально-діловій, професійній та рольовій* комунікації з представниками різних соціальних груп (страт) та носіями різних соціальних статусів – з точним урахуванням того, до якої саме групи (статусу) належить сам індивід та його партнери із соціальної взаємодії. Соціальна обдарованість *проявляється насамперед вкладом в успішну групову (командну) роботу*. Зазначена успішність комунікації визначається ефективним вирішенням особистих завдань *у поєднанні з досягненням спільних цілей*, які суб'єкт ставить собі, вступаючи в контакт із соціумом (у процесі групової взаємодії). Соціальна обдарованість сприяє успішному кар'єрному зростанню у системі, у яку індивід включений, при цьому суб'єкт може не мати комунікативної обдарованості (зокрема компонента комунікативної обдарованості, який охоплює психоемоційний аспект). Також слід зазначити, що високообдаровані інтелектуально та творчо суб'єкти не завжди проявляють соціальну обдарованість.

ЛІДЕРСЬКА ОБДАРОВАНІСТЬ – високий рівень розвитку організаційних здібностей особистості, що дозволяє забезпечити успішну групову роботу максимальної кількості учасників будь-якого виробничого процесу (з різних сфер, функціональних підрозділів тощо) на максимально тривалій період. Лідерська обдарованість певною мірою пов'язана з соціальною обдарованістю, але не тотожна їй. Варто відмітити, у той самий час кореляції лідерської та комунікативної обдарованості невисокі, оскільки охоплюють найчастіше практично несумісні психотипові компоненти.

АКАДЕМІЧНА ОБДАРОВАНІСТЬ – значуще підвищена (у порівнянні із загалом) здатність до навчання всьому комплексу загальноосвітніх (базових, обов'язкових) дисциплін, що проявляється:

– в очевидній легкості, мінімальній енерговитратності («економності») процесу засвоєння будь-яких знань та алгоритмів, виявлення первинних закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків, без їхньої специфіки;

– у тривалому, практично мимовільному збереженні в пам'яті більшої частини засвоєної інформації та вмінні нею користуватися;

– у здатності швидко, також з мінімальною витратою енергії, створювати (відтворювати), семантично і структурно максимально близькі до оригіналу знакові (насамперед вербальні) аналоги сприйнятого (тобто здатність правильно, точно, найбільш близько до оригіналу викласти, усно чи письмово, засвоєну інформацію, текст, матеріал);

– у наявності первинної системи самонавчання, що дозволяє суб'єкту до певної міри не вдаватися до допомоги педагога при виконанні навчальних завдань (але за винятком завдань, вирішення яких вимагає переходу до вищих рівнів узагальнення, спеціалізації або трансформації та конвертації знання).

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ОБДАРОВАНІСТЬ – високий рівень розвитку абстрактно-понятійного, формально-логічного, оціночно-критичного та конвергентного мислення, що проявляється у:

– високих показниках психометричного (тестового) інтелекту (будь-які тести на виявлення IQ);

– наявності здатності до встановлення як первинних, очевидних, так і глибинних, прихованих закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків;

– наявності вторинної, більш зрілої системи самонавчання, що дозволяє суб'єкту не вдаватися до допомоги педагога у виконанні тих навчальних завдань, вирішення яких вимагає якісного переходу до вищих рівнів узагальнення, спеціалізації або трансформації та конвертації отриманого знання в нове, інше знання.

ОБДАРОВАНІ УЧНІ – учні, які мають: фактичні досягнення (зокрема, перемоги) на останньому етапі багатоступеневих заходів змагального характеру; високі оцінки частини експертів конкурсу (членів журі) незалежно від формального місця в рейтингу подібних змагань.

УЧНІ З ОЗНАКАМИ ОБДАРОВАНОСТІ – учні, які не мають на даний момент неординарних досягнень, але які характеризуються експертами-педагогами як обдаровані за результатами спостереження та комунікації з ними, а також мають високі (але не надвисокі) показники за результатами відповідного психодіагностичного дослідження – академічна успішність, інтелект, креативність, спеціальні здібності.

ЗДІБНІ УЧНІ – учні, які демонструють очевидну (помітну) на загальному тлі академічну успішність при освоєнні знань, умінь, навичок у будь-якій сфері, навчальному предметі (що проявляється в легкості,

мінімальній енерговитратності зусиль при засвоєнні будь-якого навчального матеріалу чи стандартної навчальної програми).

ОБДАРОВАНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКА – поведінка здобувачів освіти в навчальних і позанавчальних ситуаціях, у якій відзначаються риси (особистісні особливості), характерні для обдарованої особистості, що за відсутності реальних досягнень вказує на актуалізовану тією чи іншою мірою обдарованість. Прикладами обдарованої поведінки є, зокрема:

- глибокий стійкий інтерес до певного об'єкта чи теми у поєднанні із самостійною пошуковою активністю у відповідній предметній сфері;

- широке коло інтересів у поєднанні із наявністю стійких однієї чи двох домінант у цих інтересах;

- неконформність (автономність, самодостатність та незалежність у думках і оцінках, готовність заперечувати авторитетним особам та експертам);

- прагнення до самовираження, що відображає індивідуальність (у тому числі через зовнішній вигляд);

- висока інтелектуальна активність або висока пізнавальна потреба (стійка допитливість; схильність ставити запитання і, виходячи з отриманих відповідей, ставити нові; інтерес до складних загадок, головоломок; перевага складних завдань простим; відкидання підказок);

- задоволення від процесу діяльності більше, ніж від досягнення її мети;

- здоровий перфекціонізм (тобто зумовлений не орієнтацією на зовнішню оцінку та похвалу, а внутрішньо мотивований) – прагнення вирішити або виконати завдання максимально найкраще, наближено до ідеального;

- схильність до ризику (проявляється у виборі завдань, у яких успіх неочевидний);

- дотепність, що визнається оточуючими (насамперед дорослими). Варто відрізнити дотепність від почуття гумору (останнє відзначається у більшості, на відміну меншості – дотепних);

- демонстрація розуміння того, що будь-яке завдання може мати декілька вирішень; спроби підлітка це показати у своїй діяльності та оцінках, висуваючи, з його точки зору, нові чи альтернативні способи вирішення (при цьому не обов'язково вдалі і справді сутнісно нові та альтернативні);

- наявність естетичного почуття – чутливість, небайдужість до краси в будь-яких її проявах; здатність інтуїтивно відрізнити видатні твори мистецтва (визнані професійним співтовариством та цінність яких підтверджена часом) від тих, що цим критеріям не відповідають.

КРИТЕРІЇ ОБДАРОВАНOSTІ – проявлені показники, високий рівень розвитку яких дозволяє говорити про обдарованість суб'єкта. *Зовнішні критерії обдарованості:* показниками є реальні досягнення особистості (успішність в одній або декількох сферах, легкість засвоєння знань, глибина розуміння та відтворення знань, багатий словниковий запас, ерудованість, самостійна пізнавальна активність тощо). *Внутрішні критерії обдарованості:* показниками є особистісні та когнітивні особливості особистості (високий рівень інтелекту

та креативності, нонконформізм, толерантність до невизначеності, схильність до ризику та інтуїтивних рішень в умовах дефіциту інформації, надситуативна активність, ступінь спрямованості на цінності творчо-продуктивної самореалізації в житті, відкритість досвіду тощо).

ДІАГНОСТИКА ОБДАРОВАНОСТІ – вивчення комплексу когнітивних та особистісних властивостей особистості та взаємовідносин між ними для ідентифікації обдарованості. Діагностика обдарованості охоплює розробку вимог до вимірювальних інструментів, конструювання та апробацію діагностичних методик, опис особливостей проведення діагностичного обстеження, обробку та інтерпретацію діагностичних даних. Мета діагностики обдарованості – визначення особливостей обдарованих дітей на кожному віковому етапі та їх особливих вимог до умов навчання задля побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

ЗАДАТКИ – вроджені нейрофізіологічні, психофізіологічні та, іноді, анатомо-морфологічні особливості індивіда, що є як передумовою розвитку одних здібностей та, водночас, обмеженням розвитку інших. Такою особливістю, зокрема, є індивідуальна комбінація базових властивостей нервової системи (НС), функціональності системи аналізаторів і специфіки анатомо-фізіологічної конституції індивіда.

Базові властивості нервової системи – поріг абсолютної та диференційованої чутливості (сила – слабкість нервової системи), лабільність, рухливість, рівноваженість нервової системи.

Аналізатори – екстерорецептивні (приймають інформацію із зовнішнього середовища) зоровий, слуховий, тактильний, смаковий, нюховий та інтерорецептивні (приймають інформацію із внутрішнього середовища, тобто інформацію про стан організму).

Особливості анатомо-морфологічної та фізіологічної конституції організму безпосередньо не стосуючись центральної нервової системи виступають додатковим фактором реалізації тих чи інших здібностей.

Приклади:

Абсолютна чутливість нервової системи та її «пори́г» визначається інтенсивністю зовнішнього стимулу, що викликає реакцію із боку індивіда. Так, люди з високою чутливістю нервової системи помічають і реагують на сигнал (наприклад, світло, звук тощо) слабкої інтенсивності (слабкий звук, тьмяне світло), у той час як для людей із низькою чутливістю нервової системи стимул (звук, світло тощо) повинні бути сильнішими, щоб вони їх помітили.

Чутливість нервової системи зворотно залежить від сили – слабкості нервової системи. Тобто, люди із високою чутливістю до сигналів-стимулів мають найчастіше слабку НС, і навпаки – ті, хто «помічає» лише сильний за інтенсивністю сигнал-стимул – найчастіше сильну НС.

Висока чутливість (відповідно, ймовірніше слабка нервова система) створюють передумови для успішної реалізації у сфері мистецтва, соціальних професіях (зокрема, психологія, психіатрія, частково – педагогіка).

Низька чутливість (відповідно, ймовірніше сильна нервова система) створюють передумови для успішної реалізації в бізнесі, політиці, військовій сфері, менеджменті.

Нечіткі, усереднені показники чутливості та сили – слабкості нервової системи часто відзначаються в успішних представників промислово-виробничої сфери (створення, виробництво товарів – продуктів масового споживання, сфера обслуговування).

Диференційований поріг чутливості нервової системи визначається здатністю розрізнати зміни в інтенсивності сигналу-стимулу. При низькому диференційованому порозі чутливості НС індивід помічає навіть незначні зміни інтенсивності сигналу-стимулу (наприклад, збільшення чи зменшення сили звуку під час прослуховування; переходи у відтінках кольору при сприйнятті колірної гами тощо). Високий диференційований поріг чутливості НС вказує на протилежне.

Низький диференційований поріг чутливості НС створює сприятливі можливості для успішної професійної реалізації у будь-якій сфері та виступає неспецифічним фактором розвитку більшості видів обдарованості.

Лабільність нервової системи пов'язана зі швидкістю засвоєння, сприйняття та переробки первинної (неспецифічної) інформації та значною мірою визначає здатність до навчання.

Рухливість нервової системи – швидкість зміни процесу збудження процесом гальмування і навпаки у корі головного мозку. Зумовлює швидкість і точність реакції на зміну ситуації. Висока рухливість НС є важливою якістю в діяльності операторів технічних систем (водії, льотчики тощо), спортсменів, артистів цирку, танцюристів та ін.

Врівноваженість нервової системи – співвідношення сили процесів збудження та гальмування. При переважанні одного із процесів над іншим говорять про неврівноважений тип НС (збудливий або гальмівний).

Аналізатори (зоровий, слуховий, смаковий, дотик, нюховий, кінестетичний) мають індивідуальні особливості. Так, часто високорозвинений слуховий аналізатор забезпечує індивіду і абсолютний слух, і почуття ритму, що мають виняткове значення в музичній обдарованості (у будь-якій її спеціалізації, див. спеціальна обдарованість у музичній сфері) Особливості зорового аналізатора можуть вплинути на розвиток здібностей тонкого кольоророзрізнення та кольоропоеднання, точного окоміру та сприйняття простору, що позначається на успішності у професійній діяльності художника (див. спеціальна обдарованість у художній сфері) тощо.

Особливості анатомо-фізіологічної конституції сприяють реалізації у сфері сенсомоторної обдарованості, зокрема – у спорті. Так, зріст, індивідуальні особливості будови скелета впливають на результативність у деяких видах спорту, зокрема: стрибки у висоту, баскетбол, волейбол, гандболі тощо.

Таким чином, індивідуальний профіль задатків опосередковано впливає на розвиток здібностей та обдарованості.

ЗДІБНОСТІ – задатки, що реалізуються у процесі навчальної чи професійної діяльності із високим коефіцієнтом корисної дії (із високою ефективністю та результативністю) внаслідок адекватної соціалізації та набуття необхідного діяльнісного досвіду. Здібності лежать в основі успішної професійної реалізації індивіда та завжди пов'язані із задатками.

ТВОРЧИСТЬ. В українській мові поняття має два різні значення:

– творчість як вид професійної діяльності, традиційно асоціюється зі сферою мистецтва,

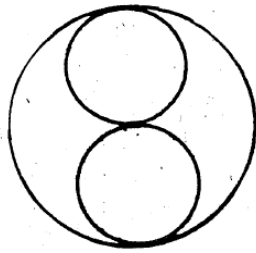
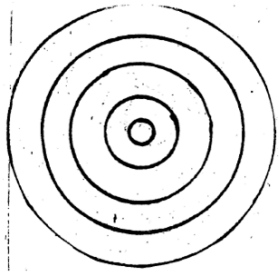
– творчість як креативність, тобто здібність, вид особливої інтелектуальної активності чи діяльності.

Розбіжність значень призводить до поширеної помилки, що «творчими» можуть бути лише представники літератури та мистецтва, але навряд чи можуть бути вчені, педагоги та лікарі, інженери та технологи в будь-якій сфері індустрії.

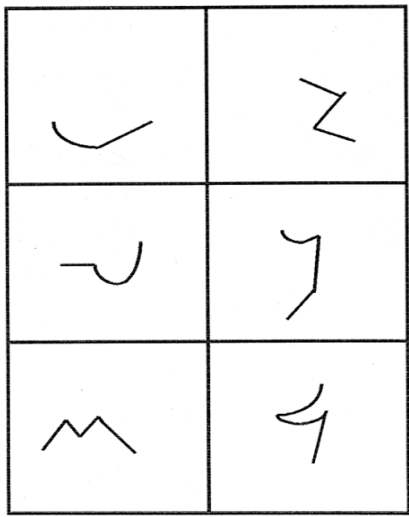
Творчість як креативність (або творчі здібності) – здатність створювати нове, знаходити нове рішення «старих» проблем, що призводить до руху вперед певної галузі знань. *Творчість як креативність* також розуміється як найбільш оптимальне (або максимально наближене до ідеального на даному етапі) рішення у завданнях відкритого типу в опорі на постійно (або часто) актуалізовану надситуативну активність особистості.

ЗАВДАННЯ ВІДКРИТОГО ТИПУ – завдання, що передбачають безліч правильних (таких, що не суперечать умовам завдання) рішень. Приклади завдань відкритого типу:

1. Придумайте і запишіть якнайбільше способів вживання предметів:
  - 1) порожні пластикові пляшки
  - 2) використані раніше залізні цвяхи
  - 3) тирса
2. Складіть якнайбільше речень, у яких кожне слово починається із вказаної літери:
  - 1) Б.....У.....Ж.....Б
  - 2) Т.....Л.....Н.....В
  - 3) Е..... М.....В.....Г
3. Запишіть якнайбільше принципово різних предметів, які можуть бути:
  - 1) червоними
  - 2) круглими
  - 3) нескінченними
4. Запишіть якнайбільше категорій (класів) об'єктів, до яких належить зазначений предмет:
  - 1) яблуко
  - 2) бензин
  - 3) Київ
5. Що це таке? (Дайте якнайбільше відповідей)

6. Домалуйте і назвіть кожен із поданих рисунків:

7. Знайдіть асоціації до заданих трійок слів:

- 1) гучна правда повільно
- 2) годинник скрипка єдність

8. Перерахуйте наслідки незвичайних подій:

- 1) що станеться, якщо сила тяжіння збільшиться вдвічі?
- 2) що станеться, якщо можна буде читати чужі думки?
- 3) що станеться, якщо люди зможуть жити під водою?

ЗАВДАННЯ ЗАКРИТОГО ТИПУ – завдання, що передбачають одну єдину, відповідно до умов, відповідь. Приклади завдань відкритого типу:

1. $2 \times 2 = ?$
2. Ртуть – це...?
а) метал б) мінерал с) розчин д) суміш е) сплав е) сплав
3. Темний : світлий = мокрий : ... ?
а) дощ; б) день с) вологий д) вітер е) сухий е) сухий

НАДСИТУАТИВНА АКТИВНІСТЬ (ПОНАДНОРМОВА АКТИВНІСТЬ) – готовність особистості до нестимульованої ззовні активності, готовність із власної ініціативи виходити межі поставленого завдання (інструкції, умов, вимог). Нижче представлено приклади понаднормової активності.

За переказами цю якість обдарованої людини інтуїтивно використав відомий фізик Ернест Резерфорд під час підбору молодих співробітників для своєї лабораторії. Він створив оригінальний спосіб відбору нових кадрів для наукової роботи. Кожному новоприйнятому молодому досліднику він, як і належить керівнику, давав завдання. Якщо, виконавши його, співробітник

приходив і питав, що робити далі – його звільняли. У «команду» зараховувався лише той, для кого рішення першого поставленого завдання ставало не завершенням завдання, а початком нової роботи, що він визначав собі сам.

Прикладом прояву надситуативної активності також є відомий факт із біографії А. Ейнштейна: якось його запитали, у чому він бачить основну різницю між власним інтелектом та інтелектом інших людей. Зі властивою йому скромністю А. Ейнштейн відповів, що, напевно, нічим!.. Потім додав: «Якщо люди шукають голку в копиці сіна, то більшість із них зупиняються, як тільки її знайдуть. А я продовжую пошуки, виявляючи другу, третю і, можливо, якщо мені дуже пощастить, навіть четверту та п'яту...» [7].

Питання, на які суб'єкт із високою надситуативною активністю схильний частіше відповідати позитивно, ніж негативно:

– Я маю здатність постійно знаходити можливості для самовдосконалення;

– Я люблю застосовувати (або перевіряти на практиці) нові ідеї та методи;

– Нові ідеї та знання я сприймаю з цікавістю, тому що вони можуть допомогти мені досягти успіху в тому, чим я займаюся;

– Я намагаюся нудну на перший погляд проблему представити наочно (образно) – так, щоб вона була цікавішою;

– Я завжди радий(а) критиці на свою адресу, якщо вона допомагає мені досягти досконалості;

– У майбутньому мені хотілося б зробити, здійснити щось таке, що нікому не вдавалося до мене;

– Коли я займаюся чимось (завдання, проєкт, захоплення тощо), я прагну досягти результату, максимально наближеного до ідеального;

– Для мене невдача в справі – це насамперед досвід, який в іншій ситуації допоможе мені досягти успіху;

– Я люблю братися за нове, щоб подивитися, що з цього вийде;

– Мені подобається розмірковувати про щось цікаве, про те, що ще нікому не спадало на думку;

– Мене можуть надихати навіть проблеми, що знаходяться (повністю або частково) за межами кола моїх звичайних завдань;

– Починаючи вирішення певної проблеми, я, як правило, розглядаю і неоднозначні (або малообґрунтовані) ідеї, які не мають безпосереднього відношення до цього питання;

– Мені було б цікаво шукати відповіді на питання, які виникнуть у майбутньому;

– Цікаво припустити щось і перевірити, чи правий(-а) я;

– Час від часу я беруся за так звані «невирішені проблеми» (або розв'язання проблем, рішення яких мене не задовольняють) у надії знайти рішення більш точне і вірне;

– Як правило, я схильний(-а) шукати нові способи виконання повсякденної рутинної діяльності;

– Існує багато речей, з якими мені хотілося б поекспериментувати;

– Я люблю ставити запитання щодо таких речей, про які інші люди не замислюються;

– Цікавіше займатися складною проблемою, ніж вирішувати просту.

ІНТЕЛЕКТ. У широкому значенні слова інтелект – це уся сукупність перцептивних (сприйняття), мнемічних (пам'ять) та різних видів когнітивних (мислення) ресурсів індивіда, які забезпечують успішну (у разі високого інтелекту) або середньо-мало-успішну (у разі невисокого інтелекту) адаптацію в тому чи іншому предметному просторі, або тій чи іншій сфері діяльності. У вузькому значенні слова інтелект – це здатність до конвергентного та оціночно-критичного, формально-логічного та абстрактно-понятійного мислення. Сукупність вище за середні та високі показники за кожним із зазначених видів мислення вказують на високий рівень інтелекту.

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ. Поняття емоційного інтелекту (EQ, за аналогією з IQ) запропоновано у 1988 р. Руvenом Бар-Оном. У 1990 р. П. Соловей та Дж. Майер у праці «Emotional Intelligence» сформували сучасне розуміння цього психологічного феномену як синтезу чотирьох здібностей:

– сприйняття (здатність розпізнавати емоції людей за невербальними маркерами, а також розпізнавати власні емоції);

– використання (здатність активувати в собі креативність, спираючись на емоції як фактор мотивації);

– розуміння (здатність розуміти причину власних емоцій та емоцій інших, їхню амбівалентність, передбачати їхню подальшу динаміку);

– управління (здатність приборкувати чи спрямовувати емоції, свої та інших людей, для досягнення поставленої мети).

Нині погляд на співвідношення емоційного інтелекту та обдарованості представлені двома точками зору: емоційний інтелект, впливаючи, певною мірою, на реалізацію потенціалу особистості, не є предиктором (провісником) її реальних досягнень; емоційний інтелект є провідною мотиваційною системою особистості та є предиктором її креативності. Дискусії з цього питання продовжуються. Зауважимо, на нашу думку, емоційний інтелект, безумовно, є одним із найважливіших факторів розвитку соціальної і творчої обдарованості, але може не бути значимим у структурі академічної, інтелектуальної, інженерно-технічної обдарованості, тобто майже не впливати на досягнення індивіда в цих сферах.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ – здатність ефективно взаємодіяти із соціумом для вирішення індивідуально-особистих, спільних групових та професійних завдань (на мікро- і макрорівні), спираючись як на набуті досвідні компетенції, так і на імпліковане (інтуїтивне) знання соціально-психологічної природи людини.

КОНВЕРГЕНТНЕ МИСЛЕННЯ – мислення, необхідне для успішного вирішення завдань «закритого типу», тобто, завдань, що мають єдину

правильну відповідь. Високий рівень розвитку конвергентного мислення відмічається насамперед в академічній та інтелектуальній обдарованості. У структурі творчої обдарованості значимість конвергентного мислення виражена менше (може бути як високого, і нижче середнього рівня).

ДИВЕРГЕНТЕ МИСЛЕННЯ – мислення, необхідне для успішного вирішення завдань «відкритого типу» (див. визначення «завдання відкритого типу»), таких, що мають безліч правильних відповідей (що не суперечить умовам завдання). Високий рівень розвитку дивергентного мислення відмічається у творчій обдарованості, та, значною мірою, в інтелектуальній обдарованості. Тоді як в академічній обдарованості означений тип мислення може бути розвинений меншою мірою.

ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ – мислення, що оперує формальною логікою та присутнє тоді, коли висновок (отримання нового знання) виникає на основі відомих даних (фактів), відомих засновків, без звернення в кожному конкретному випадку до досвіду, шляхом застосування законів і правил мислення. Результатом формально-логічного мислення виступає логічний висновок, або силіогізм – дедуктивний висновок. Будь-який простий силіогізм має два засновки і один висновок. Приклади простих завдань на вивчення формально-логічного мислення:

- 1. Усі люди смертні.
- 2. Сократ – людина.

Висновок: отже, Сократ – смертний

- 1. Усі небесні тіла рухаються.
- 2. Усі планети – це небесні тіла.

Висновок: усі планети рухаються.

Приклад складних силіогізмів (більше двох засновків та більше двох висновків):

- 1. Василь – брат Світлани
- 2. Олена – мати Ольги
- 3. Віктор – брат Ольги
- 4. Ганна – бабуся Світлани
- 5. Ольга – сестра Олексія
- 6. Віктор – брат Петра

Висновки:

Хто Василь Ганні? – ...

Хто Олена Олексію? – ...

Хто Ольга Петру? – ...

У разі вивчення якості та рівня розвитку формально-логічного мислення враховується не лише точність, а й швидкість розв'язання задачі. Високий рівень розвитку формально-логічного мислення необхідний у будь-якій інтелектуальній, і зокрема, науково-дослідній діяльності.

НАОЧНО-ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ (КОНКРЕТНО-ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ) – вид мислення, що характеризується опорою на уявлення та образи, розвивається в дитини у 2–3 роки і становить домінанту її поведінки до 6–7 років, де основною одиницею є образ. Образ у дитини характеризується синкретичністю (злитістю, нерозчленованістю), безліччю окремих випадкових поверхневих, несутнісних зв'язків. Приклади прояву наочно-образного мислення:

1. Дитині пропонують колекцію різноманітних за кольором, розміром і формою фігурок і просять розділити її на кілька однорідніших груп. Домінанта наочно-образного мислення виявляється в тому, що дитина керується найпомітнішими поверхневими ознаками (наприклад, збирає фігурки одного кольору, або однієї форми, або розміру), але не звертає уваги на змістову, сенсову складову (сутність того, що саме представлено у фігурках), що є природною у цьому разі, помилкою класифікації.

2. «Ефект Піаже»: якщо дитині показати кульку, зліплену із пластиліну, потім на очах у неї перетворити цю кульку на плоский коржик і запитати, де більше пластиліну, то дитина вкаже на коржик, оскільки він займає більший простір. Це показує, що в дитини ще відсутня здатність абстрагування від первинних ознак і перехід до вищого узагальнення.

Наочно-образне мислення є сполучною ланкою між перцептивними процесами (процесами сприйняття) та абстрактними розумовими, опосередкованими знаками та символами.

Більш ранній, ніж у однолітків, відхід від наочно-образного мислення до абстрагування, виділення сутнісних ознак об'єктів (що проявляється, зокрема, у першому прикладі в орієнтації на те, що саме фігурки зображують при задачі класифікування; а у другому прикладі – розуміння того, що об'єм і маса не змінилися) може свідчити про ймовірну інтелектуальну обдарованість.

З іншого боку, наочно-образне мислення є характерним як для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, так і для письменників, художників та представників інших творчих професій. Серед них найчастіше зустрічаються особистості з художньо-творчою обдарованістю, яка проявляється також у високо розвиненій здатності втілювати абстрактні ідеї, «абстрактні» думки та узагальнення – у конкретні образи. Це підтверджує відомий факт наявності в обдарованих людях певної «дитячості», здатності до безпосередності у сприйнятті та реагуванні на світ. У цьому виявляється діалектичність становлення обдарованості як психологічного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бельська Н. А.* Академическая, интеллектуальная и творческая одаренность: сходство и различия / Н. А. Бельська // Створення регіональної організаційно-методичної моделі педагогічного супроводу обдарованої учнівської молоді: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 16–17 листопада 2011 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2011. – С. 28–35.
2. *Бельська Н. А.* Експериментальне дослідження співвідношення навченості, інтелекту та креативності в зв'язку зі структурою особистості старшокласника / Н. А. Бельська // Звітна наукова конференція за результатами роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України у 2012 році: матеріали конф. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2012. – С. 25–27.
3. *Бельська Н. А.* Экспериментальное исследование соотношения обучаемости, интеллекта и креативности в структуре целостной когнитивно-поведенческой активности старшеклассника. Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне та відмінне: матеріали круглого столу (Київ, 20 січ. 2012 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2012. – С. 37–46.
4. *Мельник М. Ю.* Критерії обдарованості. Енциклопедія освіти Нац. акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва; редкол.: О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, П. Ю. Саух, Л. Д. Березівська, І. Д. Бех, В. Ю. Биков, М. С. Гальченко, В. В. Засенко, С. А. Калашнікова, М. О. Кириченко, Л. Б. Лук'янова, В. Г. Панок, В. О. Радкевич, О. Я. Савченко, М. М. Слюсаревський, О. В. Сухомлинська; 2-ге вид., допов. та перероб. – Київ : Юрінком Інтер, 2021. – С. 497.
5. *Мельник М. Ю.* Дослідження обізнаності та ставлення педагогічної спільноти, здобувачів освіти та батьків до діагностики й супроводу розвитку обдарованої особистості. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 52 с. DOI: <https://doi.org/10.32405/iodnapn-zvit-2021-52>.
6. Методичні засади діагностики академічної обдарованості учнів загальноосвітньої школи : монографія / О. Ю. Буров, В. У. Кузьменко, Н. А. Бельська. – Київ : Інформаційні системи, 2012. – 202 с.
7. Albert Einstein. Quotes and Facts // EasyBib: website. – 2023. – URL: <https://www.easybib.com/guides/quotes-facts-stats/albert-einstein/>.
8. *Davis G. A.* Education of the gifted and talented / G. A. Davis, & S. B. Rimm; 3rd ed. – Boston : Allyn & Bacon, 1994.
9. *Gray R. G.* Reliability and Validity of the UNIT – Gifted Screening Scale (UNIT – GSS): PhD diss. / R. G. Gray. – University of Tennessee, 2007. – URL: https://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/4228.
10. *McCarney S. B.* Gifted evaluation scale third edition (GES-3) / S. B. McCarney, & T. J. Arthaud. – Columbia, MO : Hawthorne Educational Services, 2009.

11. Meyer M. S. What's in a name? Rethinking «gifted» to promote equity and excellence / M. S. Meyer, J. A. Plucker // Gifted Education International. – 2021. – Volume 38, Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1177/02614294211038988>.
12. Pfeiffer S. I. Gifted identification beyond the IQ test: rating scales and other assessment procedures / S. I. Pfeiffer, S. Blei // Handbook of giftedness in children. – New York, 2008. – P. 177–198.
13. Renzulli J. S. Teacher nominations // Encyclopedia of giftedness, creativity, and talent / Ed. by Barbara A. Kerr. – Thousand Oaks, 2009. – P. 878–880.
14. Root-Bernstein R. Artistic Scientists and Scientific Artists: The Link Between Polymathy and Creativity / R. Root-Bernstein, M. Root-Bernstein; in R. J. Sternberg, E. L. Grigorenko, & J. L. Singer (Eds.) // Creativity: From potential to realization). American Psychological Association. – 2004. – P. 127–151. DOI: <https://doi.org/10.1037/10692-008>.
15. Scales for Rating the Behavioral Characteristics of Superior Students. Third Edition. Technical and Administration Manual // J. S. Renzulli, L. H. Smith, A. J. White and al. – Creative Learning Press, Inc., 2010. – 48 p.